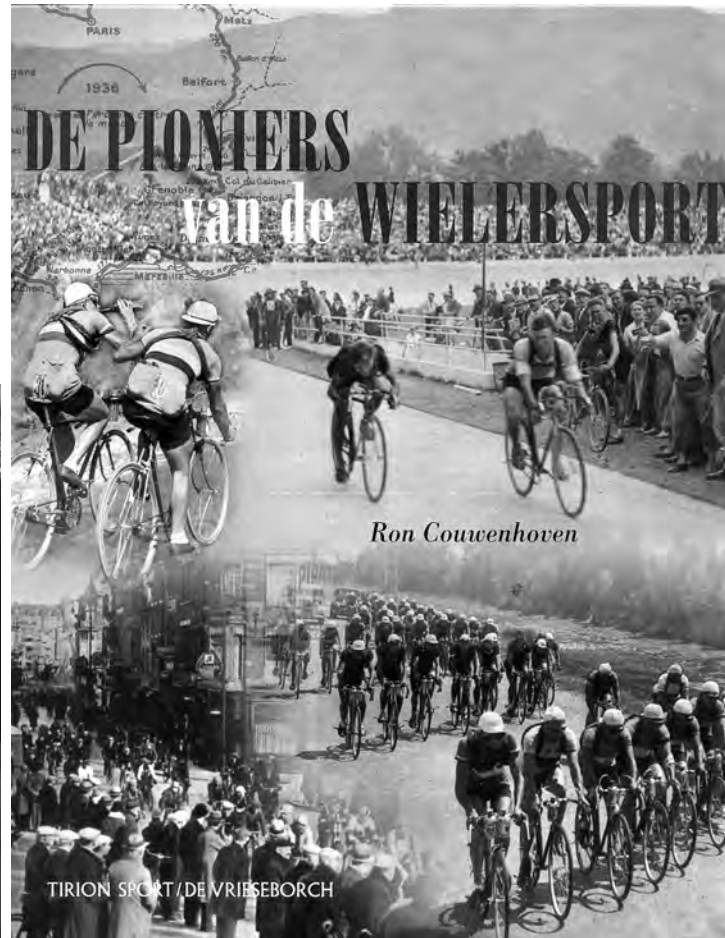

de Sportwereld

NUMMER 41

Juli 2006

Adriaen van de Venne: een replek
Skaters of the Fens
Boekrecensies: Jack Johson, Duindigt, en Pioniers
van de wielersport
Voetbal in het Ruhrgebied

Inhoud 41

Redactioneel	2
Twee kaatsvoorstellingen van Adriaen van de Venne	3
Fenskating	12
Nieuwsberichten en Publicaties	16
Sportief Erfgoed	20
Boekrecensies	21
Sportgeschiedenis over de grens	30

Redactioneel

Daniël Rewijk

Helaas is er door het Nederlands Elftal in Duitsland geen sportgeschiedenis geschreven en de kans dat een Nederlandse wielrenner dit in de komende Tour de France doet, is ook niet erg groot. Dit zomernummer van De Sportwereld zal daarom meer dan welkom zijn. Het staat namelijk bol van de sportgeschiedenis, van zeer uiteenlopende aard bovendien. Midden in de zomer bond Max Dohle de ijzers onder en schreef een stuk over de verdwenen schaatscultuur in het Engelse Fendistrict, nabij Cambridge. Pieter Breuker gaat in op het artikel van Theo Bollerman in nummer 40, over de kaatsvoorstellingen van Adriaen van de Venne. Ook werd door Gerard van den Houten een bezoek gebracht aan Rinze van der Meer, om diens bijzondere boksverzameling te bekijken.

Er wordt ook heel wat gerecenseerd in dit nummer. Uit de enorme berg aan sportboeken die ons op dit moment overstelpt, is een keuze gemaakt die langs de historische meetlat wordt gelegd. Wat is de historische waarde van het werk en hoe 'netjes' heeft de auteur zijn onderzoek gedaan. Dat zijn criteria die een tijdschrift voor sportgeschiedenis moet hanteren.

Ik wens u allen veel plezier met deze editie en een fijne zomervakantie!

Heeft u opmerkingen, ideeën, artikelen voor De Sportwereld of heeft u in het verleden een nummer niet ontvangen, dan kunt u mailen naar: redactie@desportwereld.nl

Niets uit De Sportwereld mag worden gereproduceerd, op welke wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de hoofdredacteur. Mail voor aanvragen naar redactie@desportwereld.nl De hoofdredactie heeft het recht om ingezonden brieven naar eigen inzicht in te korten of niet te plaatsen.

Twee kaatsvoorstellingen van Adriaen van de Venne*

Pieter Breuker

Inleiding en probleemstelling

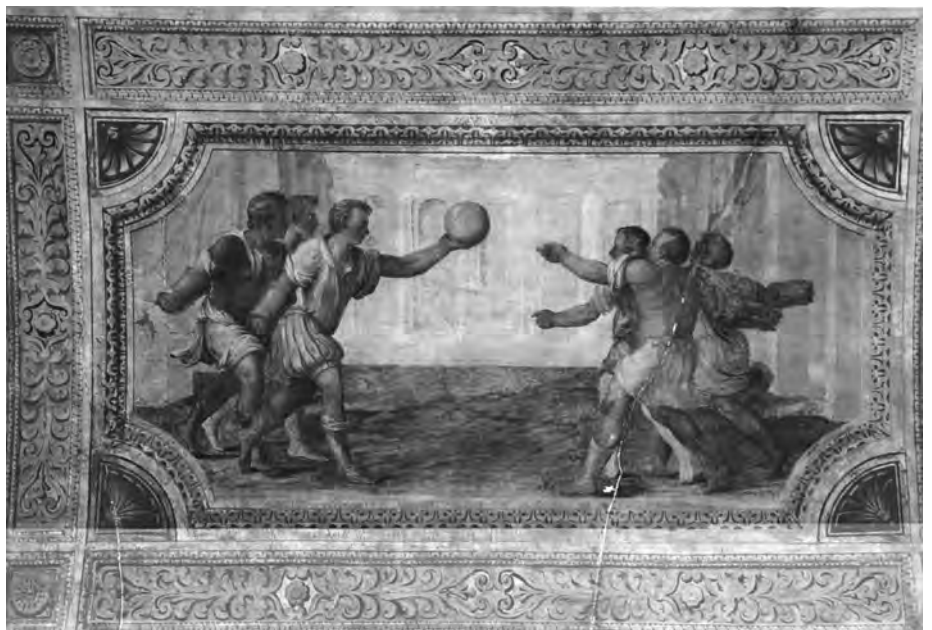
In het laatste nummer van *de Sportwereld* schrijft Theo Bollerman over twee kaatsafbeeldingen van de 17de-eeuwse schilder Adriaen van de Venne (Delft 1589- Den Haag 1662).¹ Hij doet dat naar aanleiding van een publicatie van de Engelse kunsthistoricus Martin Royalton-Kisch (voortaan MR-K). Deze heeft in 1988 het zogenoemde *Album amicorum* (1626) uitgegeven, met daarin 102 gouaches van de schilder, voorafgegaan door een zeer uitvoerige inleiding over diens leven en werk.² MR-K gaat uitvoerig en overtuigend in op het allegorische karakter van het *Album amicorum*, zowel van het geheel als van veel (niet alle) afzonderlijke afbeeldingen daarin. Het allegorische karakter geldt volgens hem ook voor de beide kaatsvoorstellingen, die daardoor niet een in alle opzichten natuurgetrouw beeld geven. Bollerman bestrijdt MR-K's opvattingen, zeker ook wat de kaatsafbeeldingen betreft. Zijn belangrijkste argument daarbij is dat 'bijna alle andere afbeeldingen' van de schilder 'absoluut waarheidsgetrouw [zijn]' (p. 10). Deze laatste, niet of nauwelijks door Bollerman beargumenteerde bewering is in het licht van MR-K's overvloedige bewijsmateriaal van het tegendeel opvallend.

Verder concludeert Bollerman dat 'de Haagse edelen', met prins Frederik Hendrik als centrale persoon, 'goed op de hoogte' moeten zijn geweest met de beide door Van de Venne afgebeelde spelsoorten. Nu is voor de ene variant, kaatsen met rackets, al veel langer bekend dat ze door de Haagse adel (onder wie de Oranjes) werd

beoefend³, maar voor de andere, het zogenoemde 'bracciale', is Bollermans 'bewijsvoering' weer bepaald niet overtuigend. Hij deelt daarover alleen maar mee dat we het betreffende spel 'nog [kennen] in een Italiaanse variant op het kaatsen als 'bracciale'. Gelukkig is er evenwel sinds kort heel wat meer over de bekendheid van die oude en interessante kaatsvariant bij ons te vertellen. Ik baseer me daarbij op een uitvoerig (Friestalig en daarom niet algemeen toegankelijk) artikel dat ik vorig jaar over het spel heb gepubliceerd.⁴ Op grond daarvan is veel beter te beoordelen of de Haagse adel met die kaatsvorm vertrouwd kan zijn geweest. Ik ga daarna, aan de hand van *beide* kaatsvoorstellingen, bovendien in op het al dan niet (politiek) allegorische karakter ervan.

Herkomst en verspreiding van het spel

Bracciale is rond het midden van de 15de eeuw ontstaan aan het hof van de familie d'Este, in het Noord-Italiaanse Ferrara. In het Castello d'Estense, het goed bewaarde, imponerende en voor bezoek toegankelijke kasteel van de familie, is op het plafond van de *salone dei Giochi* de oudst bekende afbeelding van het spel te vinden. Die dateert uit 1554. Daarop zijn twee teams van drie spelers te zien, met de typerende spelat-

De oudst bekende afbeelding van het bracciale (1554) aan het plafond van de *salone dei Giochi* van het Castello d'Estense te Ferrara (uit: Giancarlo Capici. *Sphaeristerium [...] I* (1989), p. 57).

tributen: grote bal en 'handschoen'. De oudste beschrijving van de kaatsvariant is van een jaar later: toen verscheen van de Italiaanse renaissancist Antonio Scaino het *Trattato del giuoco della palla* (Venetië, 1555). Dat nu zeldzame en kostbare boek⁵ kan worden gezien als de oudste aanzet tot een kaatsreglement voor de adel. Scaino beschreef op verzoek van hertog Alfonso II d'Este verschillende kaatsvarianten, waaronder het 'gioco della palla al bracciale', het balspel met de bracciale, met de leren of houten 'handschoen' om de onderarm. Bij die nog altijd bestaande kaatsvariant wordt een met lucht gevulde 'palla di vento' ('windbal') resp. 'pallone' ('grote bal') gebruikt (vandaar ook wel de naam 'ballonspel'). Het spel verspreidde zich over grote delen van Europa, bijvoorbeeld over Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk, Engeland en De Nederlanden. Gezien mijn onderwerp kan ik me hier verder beperken tot het laatste gebied.

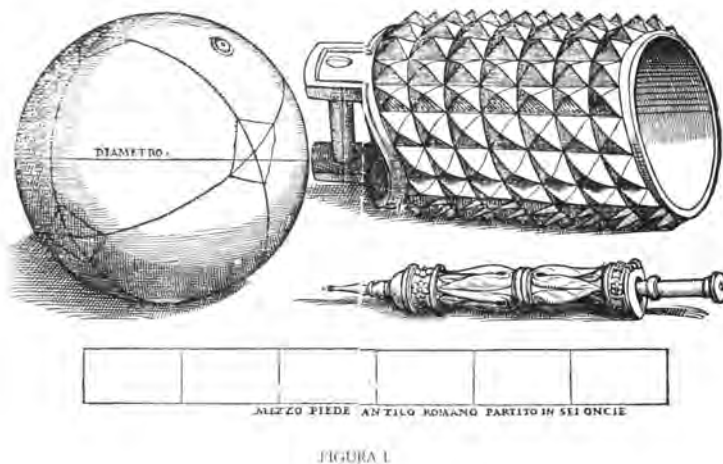
De oudste vermelding die ik voor het hedendaagse België heb gevonden, betreft de aanleg van een kaatsbaan in 1582 in Antwerpen voor de hertog Van Anjou. Op kaarten van resp. 1678, 1716 en 1746 wordt die voorziening steeds aangeduid als 'Ballon baen'. Bij de aanleg bood 'ballonmakere' Peter van Hoochstraeten de hertog zijn diensten aan. Volgens Roland Van Passen, aan wie ik deze gegevens ontleen⁶, zouden 'Italiaanse kooplieden in de 16de eeuw het kaatsspel [...] beoefend hebben'. Op grond van de gebruikte terminologie ('Ballon baen', 'ballonmakere') en de herkomst van de beoefenaren is het vrijwel zeker dat het hier om 'bracciale' gaat. De waarschijnlijkheid daarvan wordt nog vergroot door iconografisch materiaal, zoals een mogelijk uit de eerste helft van de 17de eeuw daterend schilderij, met daarop een braccialepartijtje dat wordt gespeeld op de voorgrond van het vroegere Hof van Brabant in Brussel. De voorstelling zelf zou mogelijk de situatie rond 1550 aangeven.⁷

Ook voor Nederland zijn gegevens over het spel bekend. Het staat vast dat het Leidse universiteitsbestuur tussen 1598 en 1628 het verzoek van zijn studenten heeft ingewilligd tot het aanleggen van een 'balonplaetse'. Die kwam even buiten de Rijnsburgerpoort te liggen. In de jaren 1628, 1629 en 1630 wordt in de Leidse universiteitsdocumenten Jacques Schulenburg (ook Schoelenburg) genoemd als 'meester ballonnier', dat wil zeggen als 'dienaer van

't studentenvelt', als oppasser. De baan is niet lang in gebruik geweest, want in 1645 werd besloten 'dat men de ballonbane niet en sal repareren maer laten vervallen'.⁸

In mijn artikel wijs ik er voorts op dat ook de Franeker Universiteit zo'n voorziening moet hebben gehad: in 1628 vroeg Johannes Coumans, secretaris en oud-bibliothecaris van die instelling, aan Gedeputeerde Staten van Friesland toestemming tot het openen van 'Caets ende Balonplaetzen'. Hij kreeg die, al konden de studenten pas vanaf 1630 'met den Raquette ende Balon' kaatsen. Net als in Leiden heeft het studentekaatsen in Franeker maar kort geduurd: na 1684 wordt er in de laatstgenoemde stad in ieder geval niets meer van vernomen. Misschien is het bracciale bij ons niet meer dan een modieus spel geweest.

Hans Bol (Mechelen 1534-Amsterdam 1593) heeft in 1589 een gouache geschilderd met daarop onder meer bracciale-spelers. Volgens MR-K gaat het om een 'idealised View of the Hofvijver in The Hague' (p. 76), maar ook Delft wordt als mogelijke locatie genoemd.⁹ Wat het verdere iconografisch materiaal voor Nederland betreft, is niet alleen Van de Venes hier besproken en vorig jaar ook al door mij gesignaleerde bracciale-voorstelling van belang, Crispijn (van) de Passe (Arnhem ± 1565-Utrecht 1637) heeft het spel eveneens verbeeld. Deze publiceerde in 1612 een gravure met daarop vier voornaam geklede mannen, die bracciale in een kasteeltuin spelen. Of dat een Nederlands kasteel is, staat overigens niet helemaal vast: zo heeft De Passe van 1594-1610 in Keulen gewoond en, ik heb het al genoemd, ook in Duitsland was het spel bekend. Rond 1620 werden De Passes gravures nog eens uitgegeven, deels met 'liedekens'.¹⁰ Het gaat daarbij om emblemataliteratuur, symbolische prenten met bijbehorende teksten. Het braccialespel heeft als motto: 'Zoo de wintbal ghedreven wert, / Niet meer rust heeft een minnaers hert'. De Passe benadrukt ook in beeld de verbinding tussen liefde en kaatsspel: een edelman wijst met zijn linkerhand naar het spel, terwijl hij met zijn rechterhand de linkerarm van een voorname vrouw vasthoudt, die haar linkerhand op haar hart houdt. De Passe beeldt daarmee een van de stereotypen bij het kaatsspel uit.¹¹ Het betreffende 'liedeken' besluit overigens met deze wel heel ontnuchterende raad: 'Wilt ghy d'ongheluck vlien, ghy moet de

Bal, opblaaspijp en bracciale ('handschoen')
(uit: Giorgio Nonni's uitgave van Antonio
Scaino's Trattato [...] (1555), p. 110).

minne mijden'. Het 14-regelig liedje maakt ook duidelijk dat we onmiskenbaar met bracciale te maken hebben: het bevat onder meer de termen 'wintbalon', 'houten arm' en 'opgeblazen vel'.

Conclusies

Er zijn op grond van voorgaande gegevens een paar conclusies te trekken. Bracciale moet al vrij snel zijn weg naar De Nederlanden hebben gevonden: voor België geldt daarbij (als terminus a quo) de tweede helft van de 16de eeuw, voor Nederland kunnen we naar alle waarschijnlijkheid van 1589 uitgaan. Het spel dient, getuige zijn afkomst en het beschikbare iconografische materiaal, in verband te worden gebracht met de adel. Wat het laatste betreft, wijs ik, naast het werk van Bol, De Passe en de voorstelling met het Hof van Brabant, ook nog op een 17de-eeuws schilderij van een anonieme Vlaamse meester, waarop voornamelijk het spel beoefenen.¹² Daartoe kan men uiteraard ook de studenten uit Leiden en Franeker rekenen en de Italiaanse kooplieden in Antwerpen zullen al evenmin tot de maatschappelijke onderlaag hebben behoord. Juist de maatschappelijke bovenlaag kon zich ook de dure spelattributen bij deze kaatsvariant veroorloven: de kostbare handschoen (die niet eeuwig zal zijn meegegaan), een aantal grote, leren ballen en een 'schizzo' ('spuit') of 'gonfietto' ('opblaaspijp') om die ballen mee op te blazen. Van belang, tenslotte, is dat het kaatsen regelmatig aanleiding gaf tot moralistische bespiegelingen. We hebben daar net bij De Passe al een voorbeeld van

gezien. Die bedoelingen golden overigens al voor de eerste grotere Nederlandstalige tekst op kaatsgebied, *Dat kaetspel ghemoralizeert* (1431), een allegorie van de Bruggeling Jan van den Berghe.¹³

Van de Vennes kaatsvoorstellingen nader beschouwd

Van de Venne kan uit eigen waarneming de (Haagse) adel hebben zien kaatsen. Hij zal volgens MR-K (p. 39) al in zijn Middelburgse periode (1614-1624) contacten met het Hof in Den Haag hebben gehad. Vanaf 1625 woonde hij in die stad. Gezien mijn hierboven vermelde gegevens betreffende datering, verspreiding en kring van beoefenaren van het bracciale, lijkt het me niet onmogelijk dat hij ook die variant met eigen ogen heeft kunnen zien (maar vergelijk noot 19). Hij kan bovendien bekend zijn geweest met bestaand iconografisch materiaal. Toch roept Van de Vennes weergave van het bracciale vragen op. Aan de ene kant geeft hij realistische en vertrouwde beelden van het spel. Ik wijs op handschoenen en bal, op de twee maal drie spelers, op de deels uitgetrokken kleren van de spelers (er liggen een hoed en een kraag, links op de voorgrond), en op de hond, die het spel lijkt te volgen. Ook de achtergrond is een stereotype: een stad (volgens MR-K Den Haag (p. 178)), met hoge gebouwen, waaronder twee kerktorens.

De voorstelling bevat evenwel ook enkele ongewone, zelfs verrassende elementen. Het eerste is dat er in ieder geval links van het speelveld water loopt

Adriaen van de Vennes representatie van het bracciale (uit: Martin Royaltton-Kisch. *Adriaen van de Venne's Album [...]* (1988), p. 179).

en ook aan de rechterkant lijkt dat het geval te zijn. Dit aspect van het speelveld doet veel eerder denken aan het boerenkaatsen, dat rond 1600 al vaak buiten dorps- of stadskern plaatsvond. De spelers gebruikten niet zelden de openbare weg, naast of bij een herberg: die was betrekkelijk vlak en bood de nodige lengte voor het spel.¹⁴ Ik ken geen enkele andere voorstelling van het bracciale met zo'n, ik zou bijna zeggen, typisch Nederlands speelveld. Dé bron op het gebied van het bracciale is het fraaie, rijk geïllustreerde, in 1989 in twee delen uitgegeven werk van Giancarlo Capici: *Sphaeristerium; il circo per il gioco del pallone I* en: *Sphaeristerium; lo sferisterio di Macerato II*.¹⁵ Het spel wordt vrijwel altijd gesitueerd bij een kasteel¹⁶, in een stedelijke omgeving of (later) bij een hoog gebouw.¹⁷ Wel geeft Capici (I: pp. 96-97) twee begin 17de-eeuwse Italiaanse voorstellingen van het spel in een landelijke omgeving, maar dan gaat het om spelende putti respectievelijk kinderen, met andere woorden om spelers die niet in een stereotiepe omgeving hoeven te worden geplaatst.

Ook opmerkelijk aan Van de Vennes representatie is het net, een voor deze spelsoort ongewoon attribuut. Op een ook begin 17de-eeuwse voorstelling uit Tübingen (1607) wordt het speelveld in twee helften verdeeld door een op de grond liggende paal ('*asta mediana*') en een soortgelijke lage scheiding is te zien op latere afbeeldingen van het spel in Verona (1770) en Rome (ongedateerd, maar volgens mijn schatting niet ouder dan de 19de eeuw).¹⁸ Op maar één afbeelding,

een tekening pas uit 1902 van het spel te Turijn, is duidelijk een net te zien (I: resp. pp. 83, 115, 145 en 149). Deze beide elementen - de situering van het speelveld en het net - geven op zijn minst aanleiding een vraagteken bij de natuurgetrouwheid van Van de Vennes voorstelling van zaken te zetten.¹⁹ Voordat ik me aan een interpretatie waag, moeten we eerst Van de Vennes andere kaatsvoorstelling onder de loupe nemen. Meer dan bij de bracciale-voorstelling geeft MR-K hier wel bruikbaar commentaar.²⁰

MR-K wijst erop dat de meest linkse speler, ongetwijfeld een edelman, 'resembles Frederik Hendrik's portrait in other folios [of Van de Venne], but the identification is uncertain.' De persoon op de voorgrond, met zijn 'Montefeltro nose', lijkt volgens hem een 'caricature' te zijn. Deze typering geeft hij vervolgens aan de hele voorstelling, die zich buiten, in de vrije ruimte, afspeelt, terwijl het spel 'always [was] played in an open or closed courtyard' (p. 182). Deze observatie is juist: de adel speelde in besloten ruimten, aanvankelijk zonder, sinds het eind van de 16de eeuw 'steeds meer' met dak.²¹ MR-K stelt ook terecht dat het waarheidskarakter van het tafereel nog verder wordt ondermijnd door 'the wooden bats or battledores below, used in the peasant version of the game'. Op een van de mij oudst bekende voorstellingen van het boerenkaatsen in Nederland, *Balspelers* geheten, een schilderij uit 1631 (dus uit de tijd van het *Album amicorum*) van de Haarlemse kunstenaar Jan Miense Molenaer, gebruiken de (vier) spelers vergelijkbare bats.²²

We kunnen concluderen dat *beide* kaatsvoorstellingen intern strijdige elementen bevatten. Dat is, met het oog op andere afbeeldingen in het *Album amicorum*, niet verrassend. Het is goed te benadrukken dat Van de Venne ook in ander werk moet worden gezien als een moralist. Zo verscheen van hem, in samenwerking met Jacob Cats, de *Sinne- en Minnebeelden* (1618): Van de Venne tekende voor de fraaie prenten, 'vadertje' Cats zorgde voor passende, dat wil zeggen moralistische bijschriften in proza en poëzie. Van de Venne was overigens ook zelf schrijver, van emblematische gedichten.²³ De vraag is nu welke betekenis we moeten hechten aan de beide kaatsvoorstellingen. Hoewel ik geen kunsthistoricus ben, waag ik me toch aan een interpretatie. Ik durf dat te doen op grond van de door mij hiervoor aangedragen feiten in combinatie met de informatie uit MR-K's rijke boek.

Interpretatie

De meest in het oog lopende overeenkomst tussen *beide* kaatsvoorstellingen is de combinatie van elementen die verwijzen naar het spel van de adel én dat van de boeren. Daarmee staat vast dat Van de Venne geen (volledig) natuurgetrouwe afbeeldingen weergaf. Nu heeft de kunstenaar zijn *Album amicorum* opgedragen aan stadhouder Frederik Hendrik. Dat is, nog afge-

zien van het gebruik als zodanig om daarvoor een machtig iemand te kiezen, goed te begrijpen: MR-K benadrukt dat de kunstenaar volop de politieke en religieuze opvattingen van de stadhouder steunde (uit de vele vermeldingen bijv. p. 73). Volgens MR-K is een centraal element in het werk van Van de Venne 'the country's unity (eendracht)'. Naar aanleiding van het schilderij 'The princes Maurits and Frederik Hendrik at the Valkenburg-Horse Fair' concludeert MR-K: 'The richest prince to the poorest peasant share the same stage' (p. 46). Hij ziet hetzelfde motief van eendracht in de folio's die over 'sports' gaan (de nrs. 18-31), concreet in de nrs. 27, 29 en 31 (p. 98) en hij zegt van de hele afdeling 'that political allegory continues to form a major constituent of this section' (p. 97). MR-K acht het ook aannemelijk dat de beide kaatsvoorstellingen een politiek-allegorische lading hebben, maar de betekenis ervan is onzeker (p. 178 resp. 182). Hij geeft aan de bracciale-voorstelling geen nadere interpretatie, voor de afbeelding met (mogelijk) Frederik Hendrik legt hij een (heel) tentatief verband met 'amorous or idle pursuits', maar hij noemt ook het door Van de Venne opgetekende spreekwoord: 'Die de kaets verliest, moet de ballen betalen' (p. 182).²⁴

Ik houd beide interpretaties voor minder waarschijnlijk. Hoewel er in de emblematische literatuur

Adriaen van de Vennes representatie van met rackets kaatsende edelen (uit: Martin Royalton-Kisch. Adriaen van de Venne's Album [...] (1988), p. 183).

Jan Miense Molenaers levendige weergave van boerenkaatsen (*Balspelers*, 1631). Let op de houten, massieve bats. De ondergrond is opmerkelijk oneffen. Ook dit 'realistische' schilderij heeft ongetwijfeld een symbolische betekenis. Zo wijst de voorname vrouw rechts op de voorgrond naar het spel/de (overgaande) bal en daarmee ligt de verbinding met de liefde weer heel erg voor de hand. Zie daarvoor ook: Cynthia von Bogendorf Rupprath. 'Jan Miense Molenaer *Balspelers* (1631)'. In: Pieter Biesboer en Martina Sitt (red.). *Satire en vermaak. Schilderkunst in de 17e eeuw: Het genrestuk van Frans Hals en zijn tijdgenoten 1610-1670*. Zwolle/Haarlem, 2003, p. 154-155. (foto: Frans Hals Museum, Haarlem).

zeker een relatie werd gelegd tussen kaatsen en liefde - ik heb er hiervoor zelf al op gewezen - geeft juist deze voorstelling van twee kaatsende mannelijke edelen (van wie één dus mogelijk ook nog Frederik Hendrik) bepaald geen aanleiding tot zo'n uitleg. Ook het verband met het spreekwoord is niet overtuigend. Het lijkt erop dat Van de Venne het als eerste heeft gebruikt, overigens pas in 1635, dus na het verschijnen van het *Album amicorum*. Nu hoeft de late datering op zichzelf geen bezwaar te zijn als Van de Venne althans een algemeen bekend spreekwoord heeft weergegeven, maar problematischer is de betekenis ervan. Hoewel het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* het spreekwoord heeft opgenomen, zegt het niets over de betekenis, het verwijst slechts naar Van de Venne.²⁵ Wat zou het kunnen betekenen? Er is een uitdrukking 'de ballen betalen', 't[e] w[eten] waarmede men zelf niet heeft gespeeld: ten gerieve van anderen schade lijden' (*WNT*, deel II-1 (1898, kolom 902), maar als er al een relatie is met Van de Vennes spreekwoord, hoe is die dan in verband te brengen met de kaatsende edelen? Kritiek op hen van de symbolisch aanwezige boeren is, gezien de context van het *Album amicorum*, uitgesloten.²⁶ Zou

Van de Vennes spreekwoord dan te maken kunnen hebben met het oude gebruik dat de kaatser die verloor, het gelag moest betalen? Het is allemaal erg onzeker. Daar komt nog bij dat een eventueel passend spreekwoord dan ook nog maar met één voorstelling in verband zou zijn te brengen.

Er is gelukkig een veel logischer interpretatie mogelijk, die voor beide gouaches geldt. Van de Venne heeft ook in deze twee 'sport'voorstellingen willen uitdrukken dat hij de eenheid van het land, uitgedrukt in het samenspel tussen adel en boerenstand, van groot belang acht. Daarmee sluiten ze qua symboliek fraai en direct aan bij de eerder genoemde nummers 27 (hertenjacht), 29 (biljarten) en 31 (maliespel ['pall mall']). Bovendien begint én eindigt de 'sport'afdeling zo met het thema van 's lands eendracht: van bracciale (nr. 18) tot maliespel (nr. 31). Het ging Van de Venne niet primair om het geven van een realistisch beeld, hij wilde, zeker ook met de kaatsvoorstellingen, allereerst een politieke boodschap uitdragen. Frederik Hendrik zal er met genoeg naar hebben gekeken.

Terminologie

Tennisen versus kaatsen

Terwijl wij over dezelfde voorstellingen schrijven, kiest Bollerman - voor iedere spelvorm met racket en net - voor de term 'tennis' en 'tennissers', terwijl ik, zeker in het Nederlands, de voorkeur geef aan 'kaatsen' en 'kaatsers'. Overigens zijn beide aanduidingen niet zonder problemen. Bollerman sluit met zijn terminologie bewust aan bij het moderne beeld dat wij van tennis hebben: spelers die een bal met behulp van een racket over een net slaan. Dat stuit op twee belangrijke bezwaren. De onwetende lezer zou ten onrechte de oude spelvormen gelijk kunnen stellen aan het daaruit in 1874 door Walter Clopton Wingfield ontwikkelde lawn tennis. De door de Engelse majoor bedachte vorm verschilt echter in twee wezenlijke opzichten van zijn (niet-gestandaardiseerde) voorgangers: hij werd (aanvankelijk) uitsluitend op gras gespeeld (in plaats van bijvoorbeeld op een stenen ondergrond, op pleinen of op de openbare (onverharde) weg) en hij vormde de basis van een wereldwijde gestandaardiseerde spelvorm. Een ander hoofdbezwaar tegen Bollermans terminologie is dat ze niet aansluit bij het toenmalig gangbare taalgebruik. Het geheel aan spelen waarbij de bal aanvankelijk met de hand, vanaf ± 1500 ook met een hulpmiddel, over en weer werd geslagen, was in het Nederlands algemeen bekend als 'kaatsen' en de loctie als 'kaatsbaan'. Ik hoef daarvoor alleen maar de talrijke, vaak al eeuwenoude gezegden en spreekwoorden met het begrip 'kaats' of 'kaatsen' in herinnering te roepen.^{xxvii}

Voor mijn terminologie gelden die bezwaren niet. De lezer moet dan echter wel beseffen dat het begrip 'kaatsen' ruimer dient te worden uitgelegd dan het hedendaagse, nog steeds met de hand gespeelde Friese kaatsen (en de daaraan tientallen verwante en nog altijd in het buitenland beoefende spelvormen). Mocht dat nodig zijn (bijvoorbeeld in een wetenschappelijke tekst), dan kan men de specifieke vorm van kaatsen aangeven door een meer gedetailleerde term, bijvoorbeeld 'boerenkaatsen', 'kaatsen met rackets', 'bracciale'.

- 1 Theo Bollerman. 'De tennissers van Adriaan van de Venne'. In: *de Sportwereld*, nr. 40 (maart 2006), pp. 10-12).
- 2 Martin Roylton-Kisch. *Adriaen van de Venne's Album in the Department of Prints and Drawings in the British Museum*. Amsterdam/London, 1988.
- 3 De uitvoerigste informatie daarover is te vinden in: Cees de Bondt. 'Heeft yemant lust met bal, of met reket te spelen ...?'; tennis in Nederland tussen 1500-1800. Hilversum, 1993, pp. 71-90.
- 4 Pieter Breuker. "'Ballonbal" en de studintekeatsbanen yn Frjentsjer (1630-1684)'. In: *De Keatsfreon*, jrg. 14 (2005), pp. 25-31. Dit is bij mijn weten het enige artikel dat 'bracciale' in De Nederlanden tot onderwerp heeft.
- 5 In 2000 is bij uitgeverij Quattro Venti in Urbino een reprint van het boek verschenen, met een inleiding van Giorgio Nonni.
- 6 Robert Van Passen. "'Kaatsspelen te Antwerpen in de 15de-18de eeuw (vervolg)". In: *Naamkunde; mededelingen van het Instituut voor Naamkunde te Leuven en van het P.J. Meertens-Instituut te Amsterdam, afdeling Naamkunde*, jrg. 21 (1989), nr. 1-4, pp. 47-64.
- 7 Het schilderij dateert waarschijnlijk uit 1635 en zou mogelijk door Lucas van Velen (of Van Uden) zijn gemaakt. Zie: Léon Lewillie en Francine Noël. *Sport in de Belgische kunst van de Romeinse tijd tot nu*. Antwerpen, 1992, pp. 234-235.
- 8 Philipp C. Molhuysen. *Bronnen tot de Geschiedenis der Leidsche Universiteit II*. 's-Gravenhage, 1916, pp. 140, 145, 147 en 295.
- 9 Giancarlo Capici. *Spæristerium; il circo per il gioco del pallone I*. Rome, 1989, pp. 76, 78-79. Hoewel Capici in tegenstelling tot Roylton-Kisch moet worden gezien als een autoriteit op het gebied van het bracciale, acht ik het waarschijnlijk dat de laatste, die zeer veel studie heeft gemaakt van oude Nederlandse schilderkunst, eerder de juiste locatie weet te noemen.
- 10 *Nievwen // Ievcht Spieghel // Verciert met veel // schoone nieuwe F iguren // ende L iedekens te voren // niet in druck geweest // Ter Eeren // van de Jonge Dochters // van Nederlant*. Z.p., z.j.
- 11 De verbinding tussen de over en weer gaande kaatsbal en liefde is bijvoorbeeld ook bij Jacob Cats (1577-

- 1660) te vinden: 'Kaets of min en heeft geen val/Sonder overgaenden bal', dus: de liefde moet, net als de bal, van twee kanten komen (*Alle de werken van de Heer Jacob Cats [...]*). Amsterdam, 1611, p. 11).
- ¹² Lewillie en Noël, aangehaald werk noot 7, p. 236.
- ¹³ In dat werk geeft Van den Berghe zijn ideeën over een eerlijke rechtspraak, waarin volgens hem veel misstanden voorkomen. Hij doet dat aan de hand van een voor kaatskenners nog heel goed te begrijpen beschrijving van het kaatsspel. Het werk is in 1915 opnieuw uitgegeven door Jacobus A. Roetert Frederikse (proefschrift, Leiden).
- ¹⁴ Zie over het 'boerenkaatsen': Pieter Breuker. "Boerenkaatsen" in Zuid-Holland: een verdwenen cultuurgoed'. In: Pieter Breuker. *Oan de hang; in samling skôgingen, artikels en lêzingen oer keatsen, keatshistoarje, keunst en kultuer*. Dronryp, 1998, pp. 66-82.
- ¹⁵ Deel I geeft een overzicht van ontstaan en verspreiding van het spel, deel twee gaat uitvoerig in op de voormalige kaatsbaan te Macerata (in de Italiaanse provincie De Marken), thans in gebruik als theater.
- ¹⁶ 'Il gioco aveva sempre luogo in spazi all'aperto, nelle piazze delle città, nei giardini di un palazzo, su fondi di terra battuta o sull'erba' ['Het spel vond altijd plaats op plekken in de openlucht, op pleinen in steden, in tuinen van paleizen, op de ondergrond van verhard land of op gras'] (Capici, aangehaald werk noot 9, p. 72).
- ¹⁷ De hedendaagse 'bracciale-stad' is het Italiaanse Treia (ook in De Marken). De spelers gebruiken voor het spel een hoge en lange muur. Spectaculair om te zien!
- ¹⁸ 'Il campo era di forma quadrata con una linea mediana segnata sul terreno' ['Het veld was vierkant van vorm met een middellijn aangegeven op het terrein'] (Capici, aangehaald werk noot 9, p. 72).
- ¹⁹ Juist het afbeelden van het net zou er misschien op kunnen wijzen dat Van de Venne het spel niet zelf heeft aanschouwd.
- ²⁰ Zo laat MR-K het bracciale pas midden 16de eeuw ontstaan (p. 76), in Duitsland (p. 132, noot 136) en is hij (zonder verdere toelichting) van mening dat op Van de Vennes afbeelding één kant 'an advantage' heeft (p. 97).
- ²¹ De Bondt, aangehaald werk noot 3, p. 28. De Bondt merkt naar aanleiding van Van de Vennes gouache van 'waarschijnlijk Frederik Hendrik' op dat 'dit 'lawn tennis' [...] toen niet of nauwelijks [werd] gespeeld' (bijschrift bij afbeelding 37, p. 85). Ook bij Heinrich Gillmeister, een andere kenner van het spel, is geen spoor van rond 1600 op het gras/in de vrije ruimte kaatsende adel te vinden (Heinrich Gillmeister. *Tennis; a cultural history*. New York, 1998. Nu zit Bollerman met dit aspect van de voorstelling overigens wel in zijn maag: 'buiten spelen met een racket, daar staat geen woord zeventiende-eeuws Nederlands over op papier.' Hij zoekt, ter verklaring, zijn toevlucht tot het Franse 'longue paume', dat nog altijd in Frankrijk wordt beoefend en waarbij tot 'in de negentiende eeuw' de beide speelhelften door een (soort) net werden gescheiden (p. 40). Afgezien van eventuele complicaties met betrekking tot locatie (Frankrijk i.p.v. Nederland) en datering (onduidelijk in plaats van begin 17de eeuw), kan deze verklaring geen bewijskracht hebben omdat het 'longue paume' de kaatsvariant van het volk was.
- ²² Het schilderij wordt bewaard in het Frans Hals Museum te Haarlem. Zie voor een recente afbeelding: Pieter Breuker. 'Kaatsen in internationaal verband: beperkt grensverkeer mogelijk'. In: Pieter Breuker en Wio Joustra (red.). *Sporthistorie; tussen feit en mythe*. Leeuwarden, 2004, p. 104.
- ²³ Betrekkelijk recent verscheen een deel van zijn werk in: Pieter J. Meertens [m.m.v. Hilary Sayles]. *Nederlandse Emblemata; bloemlezing uit de Noord- en Zuidnederlandse Emblemata-literatuur van de 16de en 17de eeuw*. Leiden, 1983.
- ²⁴ Adriaen van de Venne. *Tafereel van de Belacchende Werelt en des selfs geluckige Eeuw*. Den Haag, (1635), p. 255 [geciteerd naar MR-K].
- ²⁵ *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, deel VII-1 (1926), kolom 765).
- ²⁶ Veel directer toepasbaar zou dan het door mij wel in het Fries, maar niet in het Nederlands gevonden spreekwoord zijn: 'De keningen fjuchtsje en it folk moat foar de ballen opkomme' ['De koningen vechten en het volk moet voor de ballen opkomen'], dat wil zeggen: 'Wat de koningen aan dwaasheid uithalen, daarvoor wordt het volk gestraft'. Zie: Pieter Breuker. *Keatserstaal*. Grins, 1983, p. 44.

²⁷ In mijn *Keatserstaal* (1983) geef ik een overzicht van 88 (mogelijke) kaatsspreekwoorden en –gezegden in het Fries en Nederlands. Voor de laatste taal moeten we niet alleen denken aan het nu nog bekende ‘Wie kaatst, moet de bal verwachten’, maar bijvoorbeeld ook aan (ik heb de spelling genormaliseerd en gemoderniseerd): ‘Van dat dak kan hij kaatsen’, ‘Die van het dak niet kan kaatsen, blijve uit de baan’, ‘De eerste kaats hebben’, ‘Die kaats is mijn’, ‘Hij weet de kaats wel te tekenen’, ‘Ene kaats verleggen’, ‘Zo zwart als de muur van een kaatsbaan’, ‘Vrouwengemoed, herengunst, aprilweder en het kaatsspel veranderen dikwijls’ en ‘Hiermede is de bal afgekaatst’. Het begrip ‘tennis’ komt *in deze context* niet voor.

Zie over de problematiek van de te gebruiken terminologie ook: De Bondt, aangehaald werk noot 3, pp. 13-14.

Fenskating

Max Dohle

Het is een oude traditie: een zondagse wandeling vanuit Cambridge over de Grantchester Meadows. Ik heb die wandeling ooit ook eens gelopen, over *Gods own country*. Vlak voordat je de *meadows* opgaat, zie je bij een vennetje de roestige palen van een serie klassieke gaslantaarns.

Veel Britten zullen met verbazing kijken naar de lantaarnpalen. Nederlanders herkennen de opstellingen direct als de verlichting van een ijsbaan. Het Fen District heeft namelijk een verborgen subcultuur: het *fenland skating*, kortweg *fenskating*. Het is verborgen, omdat strenge winters steeds zeldzamer worden. Maar het *fenskating* leeft nog wel als het stevig vriest. Duizenden mensen trekken die paar dagen dat het kan naar het ijs. Hoewel het *fenskating* typisch Britse kenmerken heeft, is het van oorsprong Hollands: zowel het landschap als het schaatsen.

Drooglegging

Van oorsprong was het Fen District - zo groot als Zeeland en Zuid-Holland samen - een zompige rivierdelta. De rivieren traden regelmatig buiten hun oevers en delen van het gebied stonden daarom permanent of tijdelijk onder water (*washlands*). Dan zijn er ook de laaggelegen *fens* die gevoed worden door grondwater (het woord *fen* is uiteraard verwant aan ons veen en ven).

De Romeinen hebben al getracht het gebied droog te leggen voor agrarische bestemmingen. Wuivend graan en koolzaad waren in de 17^e eeuw nog steeds een wensdroom. De droom kwam grotendeels uit toen de drooglegging werd uitbesteed aan Cornelis Vermuyden. Hij zorgde vanaf 1642 voor een betere ontwatering van het gebied door een systeem van kanalen, sloten, sluizen en zelfs een tweede rivierbed langs de Bedford River. Vermuyden kreeg het overigens niet zonder slag of stoot gedaan. Het gebied werd weliswaar droger, maar het omliggende land verdronk. Het werk ging bovendien gepaard met heftige sociale onrust, niet omdat er tienduizenden Schotse dwangarbeiders aan het werk waren, maar omdat de vissers, rietdekkers en turfstekers hun broodwinning verloren zagen gaan. Deze *Fen Tigers* vernielden met grote regelmaat het werk. Vermuyden zou er goed aan gedaan hebben deze mensen in te huren, maar hij haalde zijn betaalde werknemers uit Vlaanderen en Zeeland. En

die Zeeuwen brachten tijdens het vorstverlet een nieuwe cultuur naar het Fen District, die daar tot grote bloei kwam: schaatsen. Ook het woord 'schaats' brachten de Hollanders naar Engeland: *skates*. Dat woord komen we voor het eerst tegen in de befaamde dagboeken van Samuel Pypes ('Pieps'), die het fenomeen op 1 december 1662 zag in Londen.

And then over to the Parke, where I first in my life - it being a great frost - did see people sliding with their skeates, which is a very pretty art.

Wat is fenskating?

Het Fen District kreeg met de sloten en kanalen ook een Hollands aanzien. En kreeg daarmee in de winters van de kleine ijstijd veel mogelijkheden voor het maken van schaatstochten over de rivieren, kanalen, sloten, *fens* en de *washlands*. *Fenskating* is de Britse subcultuur van het rijden van tochten. Nergens anders in het land heb je zo'n uitgebreid en aaneensluitend systeem van watergangen. Alleen al rond de stad Ely ligt 580 mijl aan dijken en dus ijswegen. In strenge winters konden liefhebbers honderden kilometers rijden. En dat deden zij natuurlijk ook, steeds over nieuwe ijswegen, steeds langs andere dorpen. Het officiële record staat op 96 en een kwart mijl gereden in januari 1903. Boeren reden van pub naar pub, kroegen waar nu nog steeds de verhalen worden verteld van hoogtijdagen van het *fenskating*. In de strenge winters van de 18^e en 19^e eeuw en zeker ook in 1963 wemelde het van schaatser op de *fens*. Ze leken overal en nergens vandaan te komen. Nog steeds hangen op de zolders en in de schuren schaatsen te wachten op ijs. Maar de schaatsvaardigheid moet bij gebrek aan ijs beduidend slechter geworden zijn. Het *fenskating* dreigt een activiteit op kerstkaarten te worden, zeker als ijswinters in de toekomst helemaal uitblijven. Misschien vertellen de oudere mannen op de leugenbankjes langs het water over de rijke traditie van het *fenskating* en de helden van het ijs. Wie waren die helden en wanneer regeerden zij?

Eerste wedstrijden

Net als in Nederland is het niet exact bekend wanneer de eerste wedstrijden werden georganiseerd. De oudste beschrijving van een schaatswedstrijd op de

fens dateert van 1763 (dat komt nagenoeg overeen met de eerste Nederlandse bron van 1749). In the *British Magazine* van 4 februari 1763 staat te lezen:

A few days ago Mr John Lamb and Mr George Farmer of Wisbeach ran a skaiting match from hence to Whittlesea for ten guineas a side, which was won by Mr Lamb who skaited it in 46 minutes, being 15 measured miles.

The Sporting Magazine beschrijft in 1823 de eerste amateurwedstrijd, gewonnen door Mr. Drake uit Chatteris. Er waren 4000 toeschouwers. Door deze wedstrijdcultuur stond het woord *fenskating* ook synoniem voor wedstrijdrijden of het schaatsen op lange ijzers. Net als op de Friese kortebaana waren de wedstrijden het man tegen mangevechten met een knock-outsysteem: de sterkste van een paar ging door naar de volgende ronde, de ander viel af. Dit systeem heet *Welsh Main* (ontleend aan de bokswereld).

De Welney-men: Smart en See

De tweede helft van de 19^e eeuw was het 'hoogseizoen' van het fenschaatsen. In de zeer strenge winter van 1854 staat de eerste grote schaatser op het ijs: William Smart uit Welney. Alle schaatser droegen bijnamen en die van William was *Turkey*, omdat hij als eerste vrij diep zat en met zijn armen 'flapperde' als een vogel. Zijn rivaal William See leek gemaakt van stevig

rubber en droeg daarom de bijnaam *Gutta Percha*. Het waren arbeiders, sterke mannen. Ze schroefden hun schaatsen in de hak van hun werklaarzen. De schroefgaten vulden ze aan het eind van de dag weer op met reuzel. *Turkey* Smart stond met zijn lange slagen tien jaar aan de top en het lukte *Gutta Percha* maar af en toe om hem te verslaan.

In kleine gemeenschappen als die van het dorp Welney zijn de familieverhoudingen laten we zeggen gecompliceerd. De toprijders kwamen uit twee families – Smart en See, echte jongensgezinnen – die ook nog via meerdere huwelijken aan elkaar verbonden waren. *Turkey* en *Gutta* waren zwagers. De volgende generatie kampioenen waren oomzeggars van beiden. De eerste was George *Fish* Smart, zo genoemd omdat hij ook uitstekend kon zwemmen. Hij verdiende regelmatig 50 pond voor een overwinning en voor 10 pond won hij een sprint. Van heinde en verre kwamen hardrijders om het op te nemen tegen *Fish*. Het publiek gokte er naar Britse traditie stevig op los. *Fish* heerste twaalf jaar, tot hij werd verslagen door zijn jongere broer James. Deze James Smart had een fenomenale start in de benen, waarbij hij zijn tegenstanders altijd ver achter zich liet. James Smart is de held der helden in het Fen District en reed ook in Nederland. Hij werd er volgens de Britten wereldkampioen.

Eigen cultuur

We doen het *fenskating* beslist tekort als we het omschrijven als puur Hollands. *Fenskating* ontwikkelde zich tot een geheel eigen wedstrijddiscipline, met een eigen stijl, Britse afstanden, fenschaatsen, eigen baanontwerpen, en zelfs een heus wereldkampioenschap. En wat uniek is in de schaatsport: er werd naar Britse traditie soms een handicapsysteem toegepast, waarbij de mindere rijders een voorsprong kregen van bijvoorbeeld 100 yards. Uiteraard zorgden de broodrijders er wel voor om van die wedstrijden weg te blijven. De Engelse mijl was de belangrijkste afstand. *Fenskaters* reden het liefst over een rechte baan, soms stond halverwege een ton als keerpunt. Aan het eind van de 19^e eeuw werd anderhalve mijl de standaard, omdat de nationale bond vond dat de mijl de sprinters te veel bevoordeelde. Maar waar vind je anderhalve mijl aan goed wedstrijdijs? En wie maakte de baan? Dat was lang niet altijd eenvoudig. De beschikbaarheid van het ijs bepaalde meestal de vorm van de baan.

De Engelse schaatsbond - de National Skating Association opgericht in Cambridge - bepaalde in de reglementen van 1880 dat de rijders over een baan met drie bochten moesten rijden. De reden van deze drie (uiteraard scherpe) bochten was dat in de traditie van het fenschaatsen altijd bij de scherpe 'bocht' - de ton - afgeremd en gekeerd werd. De ook in ons land bekende schaatser Charles Tebutt beschrijft in het boek *Skating* de wedstrijddrijder Charles Smart - vader van *Fish* en James - die niet kon remmen en zich bij elke bocht in de stobalen liet vallen om dan snel om te keren. Hij kon hard rijden, maar won zelden een wedstrijd.

De fenrijders reden in dezelfde baan. Uit het oogpunt van gelijke kansen is daar wel wat voor te zeggen. Er waren immers overal scheuren en bobbelen in het natuurijs en die zouden de ene rijder kunnen benadelen ten opzichte van de ander. In dezelfde baan had iedereen gelijke kansen. Het rijden in gescheiden wedstrijdbanen was overigens typisch Nederlands. De Amerikanen reden en rijden nog steeds met zes man tegelijk in dezelfde baan (*Packstyle*).

Internationalisering

Aan het eind van de 19^e eeuw werden de nationale schaatsbonden opgericht. Zij trachten een eind te

maken aan de (verrukkelijke) chaos aan reglementen en aan de broodrijderij. Sport moest vrij zijn van de smetten van het geld. De amateurstatus werd ingevoerd voor officiële wedstrijden. Maar de mannen uit Welney waren niet zomaar bereid hun inkomsten op te geven. En zonder hen had de bond weinig om handen. Dat leverde een jarenlange strijd op, maar de mannen bleven rijden in de Britse competitie. Ze kregen een bescheiden jaarsalaris van de bond, mochten uit publieke gelden op trainingskamp en moesten hun overige inkomsten afstaan aan liefdadige doelen. De amateurstatus werd in Engeland dus ruim geïnterpreteerd. De schaatsheren van stand waren uiteraard per definitie amateurs al verdienden ook zij prijzengeld op de *fens*.

De schaatsbonden van Nederland, Noorwegen (toen nog onderdeel van het Koninkrijk Zweden), Amerika, Rusland en Engeland onderhielden rond de eeuwwisseling regelmatig contact met elkaar. De Britse schaatsters hielden zich bijvoorbeeld via telegrafie op de hoogte van de winter in Nederland en de heren die het zich konden veroorloven namen bij ijs direct de boot naar Holland. Charles Tebutt heeft in Nederland meer tochten gereden dan menig Nederlandse schaatser.

De nationale bonden nodigden elkaar over en weer uit voor een internationale competitie. De eerste wedstrijd was in 1885 op de Grote Wielen bij Leeuwarden; over een baan ingericht naar Nederlandse traditie, met één vrij scherpe bocht. Voor de Noren was dat reden direct rechtsomkeert te maken. Het werd een Nederlands-Engels duel, waarbij de vier grote kampioenen van het Fen District alle wedstrijden verloren. Het was een enorme deceptie voor de rijders die allerlei redenen aanvoerden voor dit schandelijke verlies. Zo vonden de Britten dat de Hollanders de races zo indeelden, dat de fenschaatsers geen moment rust kregen. Om een eind te maken aan deze problemen, stelde de Nederlandse Schaatsenrijders Bond (N.S.B.) voor om voortaan in paren tegen de klok te rijden. Deze wedstrijd van 1885 markeert daarom het begin van tijdmeting bij het schaatsen.

Charles Tebutt nam na de nederlaag in Nederland de neven James Smart en George See - bijgenaamd *Young Gutta* - onder zijn hoede. Hij nam ze mee naar Holland en zelfs op trainingskampen in Zwitserland en Noorwegen! Smart en See werden zelfs *teetotallers* op voorschrift van Tebutt. Al deze training

wierp zijn vruchten af, want James versloeg de Hollanders in Heerenveen in de strenge winter van 1890/91. Het was het hoogtepunt in de Gouden Eeuw van het fenschaatsen! James Smart werd met de snelste tijd wereldkampioen van Nederland! Heel opmerkelijk bij deze wedstrijd was dat de amateurs op een groot ovaal reden met twee ruime bochten en de - voor Nederlandse begrippen - professionals als James Smart op een baan met één bocht. Deze baan had de vorm van een hoefijzer en was slim ingepast in de grote baan.

Een nieuwe schaats, een eigen stijl

De internationale wedstrijden waren de opmaat voor een eigen schaatsmodel voor de *fens*. Twee schaatsers, de hardrijder Sydney Tebutt en de tochtrijder Albert Goodman ontwierpen de eigen fenschaatsen. Het wedstrijdmodel - de *Whittlesea Runner* of *Fen Runner* - had dunne ijzers; de tochtschaats was steviger en had bredere ijzers. Albert Goodman de ontwerper was een fervente tochtrijder. Hij reed in strenge winters dagelijks tochten van 50 tot 70 mijl, steeds over ander ijswegen, langs zoveel mogelijk dorpen. Zijn tochtschaats had geen schroef voor in de laars, maar *Bury Fen Hold-fasts*, dat zijn scherpe koperen puntjes. Dat maakte het aan en uitrekken op tochten een stuk gemakkelijker.

De namen *Whittlesea Runner* en *Fen Runner* werden uiteindelijk verzamelnamen voor alle typen fenschaatsen. In Nederland onderging de doorloper datzelfde lot, alle houtjes heten doorlopers. Overigens hebben de fenschaatsers al rond 1850 gereden op ijzers die helemaal onder de hak doorliepen (doorlopers). Ze vonden het toen nog geen succes.

De fenschaatsen hadden uiteraard ook Hollandse kenmerken. Een houten voetstuk, de bindwijze met banden en riemen en een oplopende krul van voren om makkelijker over oneffenheden te rijden. De krul van de fenschaats was echter korter dan de Hollandse schaatsen. Dat had te maken met de stijl van rijden. De fenschaats had namelijk een ijzer dat naar achteren toe hoger opliep, waardoor de schaatser gedwongen was voorover te buigen en 'vooruit te willen'. Het zal niet eenvoudig zijn geweest om goed achterop de ijzers te staan, maar op de punten rijden, remt af. De fenschaatsers wisten dit goed te compenseren door veel rechter vooruit te rijden (dat leerden zij op de

sloten), goed zijwaarts af te zetten en de schaats niet zo belachelijk naar achteren op te tillen als de Hollanders gewoon waren te doen.

Hoewel de stijl van de fenschaatsers in de 18e eeuw veel leek op de elegante Hollandse manier, evolueerde de fenstijl zich langzaam tot een hardrijstijl. *Turkey Smart* was nog vermaard op zijn 'extreem' lange slagen. Hij reed net als de Hollanders buitenover, dat wil zeggen dat hij zijn slagen op de buitenkant van zijn ijzers inzette (in de *Fenlands* de *Dutch Roll* genoemd). Zijn neefje James reed op de typische fenwijze: korte rechte slagen, en een stuk minder voorovergebogen, als de spreekwoordelijke kalkoen.

James Smart was de laatste grote *fenskater*. Hij reisde nog naar Noorwegen dat in die jaren het schaatsland van de wereld was. Maar James had, net als de Nederlanders, geen schijn van kans tegen de Noren, op hun banen met twee ruime bochten waarin ze de techniek van het overstappen toepasten. De *fenrunners* van James waren volstrekt waardeloos voor deze techniek. De Noren reden op hoge, stalen noren. Ook de winters hielpen niet meer mee. Na een lange reeks zachte winters vanaf het eind van de 19^e-eeuw zouden de *Fenmen* nog zelden te zien zijn op het internationale ijstoneel. James Smart werd zakenman: hij ging Noorse schaatsen importeren naar de *fens* en liet een huis in Noorse stijl bouwen in zijn geboortedorp Welney, de thuishaven van de grootste schaatsers uit de Britse geschiedenis.

Nieuwsberichten en publicaties

Gerard van den Houten en Daniël Rewijk

Sportgeschiedenis weblog

Het weblog sportgeschiedenis is een initiatief van Micha Peters en Jurryt van de Vooren en wil een breed publiek informeren over, en interesseren voor de geschiedenis van de sport in Nederland (en waar nodig daar buiten). Dit gebeurt vanuit zowel een wetenschappelijke als een algemeen-informatieve invalshoek. Centraal staan achtergrondverhalen en anekdotes die voor de meesten onbekend zijn.

Iedereen die zijn mening kwijt wil over bijvoorbeeld sport tijdens oorlogen, sportjournalistiek, het Olympisch Stadion of sportboeken wordt aangeraden www.sportgeschiedenis.web-log.nl te bezoeken. Geen eigen mening? Mening van anderen bekijken kan uiteraard ook!

Zwemmen in de polder

Zwemliefhebbers met gevoel voor historie kunnen terecht op de website *'Zwemmen in de polder, een historisch overzicht van het Nederlandse wedstrijdszwemmen'*. Naast vele statistische gegevens ook tamelijk veel biografische informatie van onder andere Jopie Waalberg, Cor Kint en Willie den Turk. Het historisch deel loopt vanaf de jaren '20 van de vorige eeuw. Het internetadres is wat lastig, maar je kunt natuurlijk ook een zoekopdracht geven naar 'Zwemmen in de polder' aan een willekeurige zoekmachine. <http://members.chello.nl/w.mastop/zwemmen/zwe mindexframe.html>

Archief Quick naar Haags gemeentearchief

De Haagse Voetbal- en Cricketvereniging Quick heeft één van de fraaiste sportarchieven van Den Haag. Om dit archief ook voor de toekomst te behouden heeft het bestuur van Quick besloten de papieren, foto's, films, affiches en andere documenten op een veilige plaats onder te brengen. Het Quick-archief wordt aan het Haags Gemeentearchief in bruikleen gegeven. Op vrijdag 7 april 2006 ondertekenden Erik van Vliet, voorzitter van Quick en Hans Schiferli, secretaris van Quick, tezamen met Henk Duits, waarnemend gemeentearchivaris van Den Haag een overeenkomst waarin de overdracht officieel is geregeld. De Haagse Voetbal- en Cricketvereniging Quick heeft een zeer omvangrijk archief. Omdat de club geen goede depotruimte tot de beschikking had om de papieren en

audio-visuele historie van de club optimaal te bergen, is besloten het archief aan het Haags Gemeentearchief in bruikleen te geven. Het archief is voorafgaand aan de overdracht toegankelijk gemaakt voor onderzoekers. Alle archiefstukken zijn geïnventariseerd door de Quick-leden Hans Vierling, Miel de Mooij en Hans van Zutphen, tezamen met Corien Glaudemans en Marieke Kroonen van het Haags Gemeentearchief.

Sportwereld

Op de internetsite van onze (bijna) naamgenoot www.sportwereld.nl troffen we onlangs het volgende bericht aan:

"Met veel plezier hebben de mensen van Sportwereld vele titels van sportboeken en -DVD's voor u verzameld en verkocht. Sportwereld zal zich de komende tijd richten op de verkoop van sportboeken en -DVD's via sportoutlets. Daarmee zal de verkoop van sportboeken en -DVD's aan consumenten via [sportwereld.nl](http://www.sportwereld.nl) worden gestopt. Via deze weg willen we iedereen die ooit boeken en/of DVD's bij ons hebben gekocht daar hartelijk voor bedanken. Uiteraard zullen wij alle lopende bestellingen correct afhandelen."

Sportieve Rotterdammers

"Een evenwichtige geest huist in een gezond lichaam. Doe aan sport, ontspan je regelmatig, leef gezond ... en je wordt zo oud als Opoe Herfst. Ben je erg goed in sport, dan loop je een gereede kans om op z'n minst een Rotterdamse (volks)held te worden." Deze tekst is afkomstig van de website www.rotterdammers.nl. In de rubriek Sport en Recreatie in Rotterdam staan diverse zeer interessante verhalen van Rotterdamse topsporters, sportievelingen of sportaccommodaties. Allen voorzien van zeer mooi fotomateriaal, zoals bijvoorbeeld van de drukbezochte zwemwedstrijd op koninginnedag 1922 in de Schie.

Oude sportfilms

Op zaterdag 25 maart had in het clubhuis van ASR Nereus in Amsterdam de première plaats van de DVD met honderd jaar roeigeschiedenis op de Varsity, de jaarlijkse roeiwedstrijd voor studenten. Dankzij de inspanningen van Nico van Horn is het oudste nog bewaard gebleven sportfilmfragment in Nederland

boven water gekomen. Het betreft hier de Varsity van 1905. Het fragment duurt 70 seconden en staat op de DVD. De DVD werd samengesteld met fragmenten uit de collecties van het Nederlands Filmuseum, Stichting Beeld en Geluid en de archieven van de NOS.

800 meter vrouwen

In het *Journal of Olympic History* (vol. 14, no. 1, maart 2006), vraagt Ian Jobling de lezers hem te helpen met zijn onderzoek naar het lot van de 800 meter voor vrouwen in het atletiekprogramma. Na de Olympische Spelen van 1928 verdween dit nummer. In de verslaggeving over dit nummer werden de geleverde inspanningen van de vrouwen zo overdreven voorgesteld, dat de bestuurders geen ander besluit konden nemen dan het nummer af te voeren. Pas in 1960 werd weer een 800 meter gelopen. Jobling wil weten of het nummer op nationaal, provinciaal of regionaal niveau nog wel werd gehouden.

Hij zoekt voor elk land een antwoord op de volgende vragen: Wanneer werd het nummer structureel ingevoerd? Wat was de teneur van de reacties in de pers op de Olympische 800 meter van 1928? Wat was de reactie op het afvoeren van de 800 meter? Werden er tussen 1928 en 1960 nog 800 meters georganiseerd? Ook de redactie van *De Sportwereld* is geïnteresseerd in het antwoord op deze vragen. Wie zoekt het uit?!

De Keatsfreon

Sinds vorig jaar heeft *De Keatsfreon* een nieuw aanzien gekregen. Onder de redactie van Theo Kuipers en Pieter Breuker is de nieuwsbrief van 'De vrienden van het kaatsmuseum' een mooi vormgegeven jaarboek geworden, gericht op de historie, cultuur en documentatie van de kaatssport. De voertaal is Fries en het kaatsen in Friesland is ook het belangrijkste thema, maar er is ook ruimte voor het Nederlands en aan het kaatsen buiten Friesland wordt ook aandacht besteed. Informatie: Willem Hiemstra 0518-402135.

40 jaar Sport, raad en daad in Overijssel

Op 26 mei 1966 werd de Sportraad Overijssel opgericht, de achtste in de rij van provinciale sportraden in Nederland. Op 6 juli kijkt de Sportraad Overijssel, met een groot aantal genodigden uit de landelijke en provinciale sportwereld, terug op 40 jaar

sportstimuleringsbeleid in Overijssel. Wie kent ze nog: Sportreal, Sport, zelfs ik doe het, Blessures, blij ze de baas, het Intercultureel Sportfestival, tientallen scholingen voor MBvO-leiding, Fair Play scoort!, ClubExtra, Sportmix en Alcohol in sportkantine: succesvolle projecten en activiteiten die voorbij kwamen de afgelopen 40 jaar. Prof. dr. Theo Stevens, bijzonder hoogleraar Sportgeschiedenis aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, zal middels een lezing ook een bijdrage leveren aan deze terugblik. Als entourage voor de viering van het jubileum heeft de Sportraad Overijssel gekozen voor het onlangs heropende Historisch Centrum Overijssel te Zwolle, dat tevens de tentoonstelling *Echte Helden, 100 jaar sport in Overijssel herbergt*.

Publicaties

Biografie

Leontien van Moorsel (wielrennen)

Vries, Gert Jan de, **Gedroomd wielrennen. De carrière van Leontien van Moorsel** (Arbeiderspers, Amsterdam 2006) 208 p. ill.

Rini Wagtmans (wielrennen)

Ouwerkerk, Peter. **Ongekend. Rini Wagtmans, van straatjongen tot ridder** (De Geus, Breda 2006) 416 p. ill.

Martin W. Duyzings (wielrennen, journalistiek)

Spits, Levien. **Martin W. Duyzings. Reporter van de Cauberg** (Stichting Evenementen, Valkenburg 2006) 168 p. ill.

Guus Hiddink (voetbal, coachen)

Annema, Poul, e.a., **Saint Gus. Biografie van Guus Hiddink** (J.M. Meulenhoff, Amsterdam 2006) 160 p. ill.

Patrick Kluivert (voetbal)

Verweij, Mike, **Kluivert** (House of Knowledge, Amsterdam 2006) 288 p. ill.

Marco van Basten (voetbal) Herwaarden, Zeger van, **Marco van Basten. De jaren in Italië en Oranje** (De Arbeiderspers, Amsterdam / Antwerpen 2006) 240 p. ill. lit.opg.

Salo Muller (voetbal, fysiotherapeut)

Muller, Salo, **Mijn Ajax. Openhartige memoires van de talisman van Ajax in de gouden jaren '70** (Houtekiet, Amsterdam/Antwerpen, 2006) 262 p. ill. *Muller was van 1959 tot 1972 fysiotherapeut bij Ajax.*

Voetbal

Wessem, Jurriaan van, **Midzomernacht in Hamburg. Waarom Oranje in 1988 triomfen vierde in Hamburg** (Tirion, Baarn 2006) 192 p. ill.

Brinkman, Theo en Koen van Eijk, **De Hout. Herinneringen aan een stadion** (Noordhollands Dagblad, 2006) ruim 200 p.

Pollmann, Joost e.a. **De klonen van Kick Wilstra. Een boek over strips, voetbal en HFC Haarlem** (Excelsior, 2006) *Speciale uitgave naar aanleiding van de Haarlemse stripdagen. Pollmann geeft een overzicht van de voornaamste in Nederland verschenen voetbalstrips. Boek eindigt met een strip van 10 pagina's over de HFC Haarlem.*

Willems, Raf. **Van Bensemann tot Beckenbauer. De verborgen geschiedenis van het Duitse voetbal** (Aspekt, 2006) 200 p.

Gymnastiek

Yntema, Doekle, **Sport staalt spieren, 1906-2006. Een eeuw gym in Grou** (Jubileumcommissie Gymnastiek Vereniging Grou, Grou 2006) 168 p. ill.

Hippische sport

Kooman, Kees, **Heimwee naar Hairos. 100 jaar paardenkracht op Duindigt** (Uitgeverij L.J. Veen, Amsterdam/Antwerpen 2006) 256 p. ill. lit.opg.

Hockey

Glasbergen, M., I. van der Elst en J. van der Zee, **Het Wonder van Bilthoven. 100 jaar Stichtsche Cricket & Hockey Club** (Hoonte Bosch & Keuning, Utrecht 2006) 244 p. tab. ill.

Tafeltennis

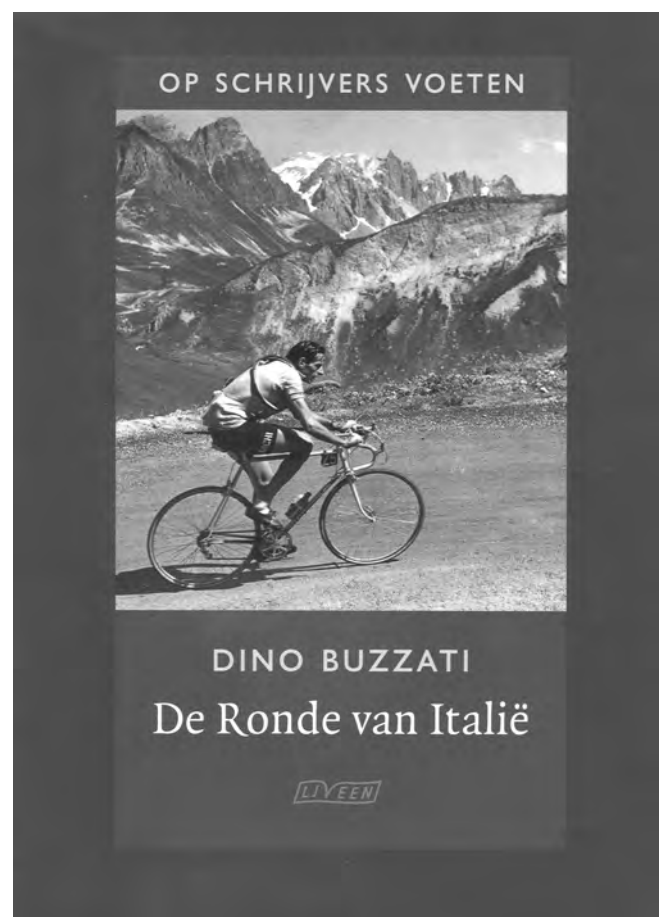
Breejen, Bas den en René van Dijk, **70 jaar in namen en cijfers. Nederlandse Tafeltennisbond 1935-2005** (Nederlandse Tafeltennisbond, Zoetermeer 2005) 80 p. tab. ill.

Tennis

Misset, Robert, **De schildpad en de eendagsvlieg. In de schaduw van de Wimbledon-kampioen.** (Tirion Sport, Baarn 2006) 176 p. [8] p.pl. ill. *Boek over 15 jaar Nederlands toptennis: o.a. Richard Krajicek, Paul Haarhuis, Jacco Eltingh, Sjeng Schalken en Martin Verkerk.*

Wielrennen

Buzatti, Dino, **De Ronde van Italië** (L.J. Veen, Utrecht, 2006) 192 p.

Tijdschrift(artikelen)

Beijn, Theresa en Jan Hoeve, **'Theo Brouwer, de turnheld van Dordrecht in de jaren 20/30 - Enthousiast over Documentatiecentrum'** in: GYM Magazine (KNGU, Beekbergen mei 2006) p. 10-11. ill. *Publicatie n.a.v.officiële ingebruikname Documentatiecentrum en museum KNGU Beekbergen.*

Coster, Wim en Frederique te Dorsthorst-de Muij, **'Beb Bakhuijs (1909-1982), midvoor met machtige poeiers'**. in: Historisch Overijssel. (Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis [etc.], z.p. 2006). vol. 2, afl. 1 (maart 2006) p. 10-11., ill.

Varsity magazine. (Druk: Giethoorn ten Brink, Meppel 1997-...) Verschijnt jaarlijks. In 2006 verscheen de tiende editie.

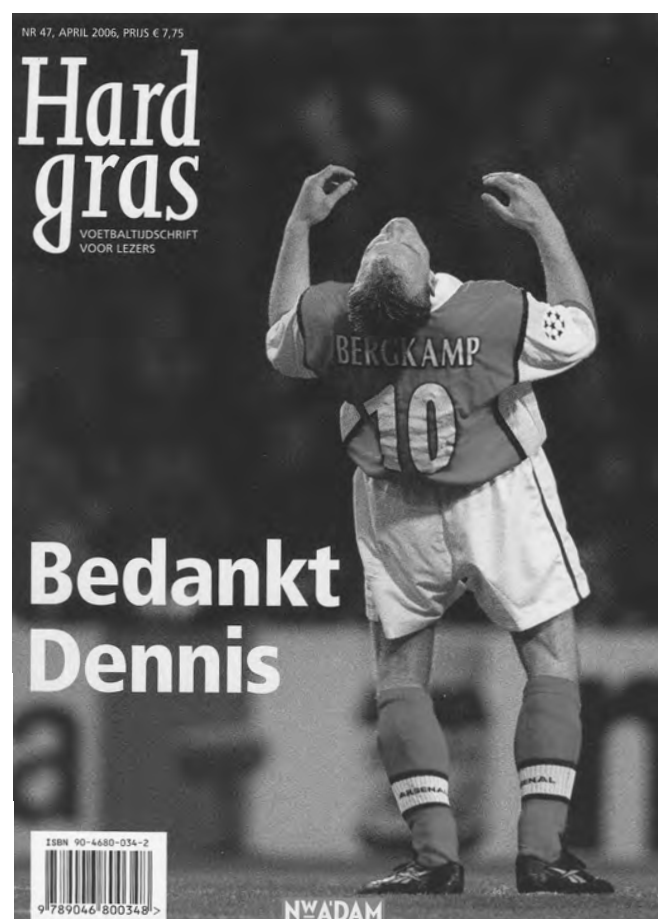
Helden. Wielersport in Brabant (Eigen beheer, Nuland

2006-...) Nummer 0 verscheen in het voorjaar van 2006. Periodiek gewijd aan de wielersport in Noord-Brabant.

Mazure, Roel, **'De eerste vereniging van... Jan Loorbach & Donar'** in: Sport, Bestuur & Management (Arko Sports Media, Nieuwegein mei/juni 2006) p. 54-57 ill.

Vooren, Jurryt van de, **'Franeker: 't Sjúkelân. Waar koningen worden geboren'**. in: Jan Bank en Marita Mathijssen (red.), Plaatsen van herinnering. Nederland in de negentiende eeuw. (Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2006) p. 215-225., ill. lit.opg.

Borst, Hugo, Matthijs van Nieuwkerk en Henk Spaan (red.), **'Bedankt Dennis'**. Themanummer Hard Gras afl. 47. (Nw A'dam, Amsterdam, april 2006) 108 p. tab. *Biografische bijdragen (artikelen en gedichten) over Dennis Bergkamp*

Sportief Erfgoed

Gerard van den Houten

Deel 4: Bokscollectie, Rinze van der Meer

Sportcollecties en -verzamelingen van particulieren, sportbonden, bibliotheken, universiteiten, sportverenigingen, belangenverenigingen, stichtingen en wat al niet meer, vormen tezamen het sportieve erfgoed van Nederland. In deze serie wordt het sportief erfgoed bezocht en beschreven. Tips en/of aanmeldingen voor deze serie? Mail naar Gerard@woodsport.nl.

Medio mei 2006 staat een bezoek gepland in de serie sportverzamelingen. Aangezien het ditmaal boksen betreft, is Wilfred van Buuren er als de kippen bij en reizen we samen af naar Arnhem. Nog voor we op nummer 73 kunnen aanbellen gaat de deur open en verwelkomt Rinze van der Meer ons hartelijk. Hij omschrijft zichzelf als een aardverzamelaar. Startend met een enkel boek over boksen in de jaren '60 groeit de collectie de jaren erna tamelijk vlot. "Je begint met één boekje en voor je het weet staat je boekenkast vol", aldus Rinze van der Meer. Al snel wordt duidelijk dat het veel verder gaat dan een kast vol boeken. De werkelijke verzameling blijkt in het hoofd van Rinze van der Meer te zitten. Aan de lopende band rollen anekdotes en interessante feiten over zijn tong. Veel van deze verhalen zijn echter niet 'van horen zeggen', maar komen feitelijk voort uit persoonlijke ontmoetingen met de (oud-)boksers. Er hangen dan ook rijkelijk veel voor boksbegrippen bekende 'samen-op-de-foto' foto's in huize Van der Meer. Het trapgat naar de zolder, waar

we de daadwerkelijke verzameling aantreffen, is er mee behangen.

De verzameling is naast de talrijke boeken, tijdschriften, gordels en posters voornamelijk gebaseerd op een persoonsgebonden informatiemap. In zo'n map zitten, netjes per profbokser gerangschikt, allerlei wedstrijdgegevens en wetenswaardigheden opgeborgen. Maar ook krantenknipsels, originele foto's en persoonlijke documenten behoren tot de collectie. Alle Amerikaanse boksers zijn onderverdeeld in de betreffende gewichtsklassen. Alle Nederlandse profboksers zijn alfabetisch opgeborgen in ordners van A tot C, D tot H enz. Op de vraag over welke Nederlandse bokser ooit nog een boek dient uit te komen antwoordt Rinze van der Meer: "Vanuit de familie Van Dam, met name door Jan, worden nog fantastische verhalen verteld over Luc van Dam. Het zou mooi zijn als deze eens in één boek worden samengebracht".

De zorgvuldig met pen en papier opgebouwde verzameling boksgegevens wordt bijna dagelijks aangevuld. Naast zijn functie als secretaris van de Vereniging Profboksen Nederland is hij recentelijk ook benoemd als Member of the Council van de European Boxing Union. Deze activiteiten binnen de bokswereld zorgen voor de juiste contacten om de waarde van de verzameling de komende jaren toe te laten nemen. Over de verre toekomst van de collectie kan Rinze van der Meer kort zijn: "Ik denk niet dat iemand op al deze spullen zit te wachten. De middelen en mogelijkheden van de Nederlandse Boks Bond zijn helaas zeer beperkt". Ter afsluiting van het bezoek laat Rinze van der Meer een Italiaans kampioenenboek zien waarbij bij nagenoeg elke kampioen een handtekening met persoonlijke noot aanwezig is. Het vele reizen door Italië heeft naast een prachtig en waardevol boek ongetwijfeld ook een schat aan verhalen opgeleverd. Misschien voor een volgend bezoek of wellicht ooit te lezen in een boek van de hand van Van der Meer.

Boekrecensies

Lak aan conventies

Geoffrey C. Ward, *Unforgivable Blackness. The Rise and Fall of Jack Johnson* (Pimlico, Londen etc., 2006). 492 p., ill., lit.opg., reg. Paperback editie. ISBN: 0-7126-0977-6. € 17,10. Oorspronkelijke uitgave: Knopf, 2004.

Wilfred van Buuren

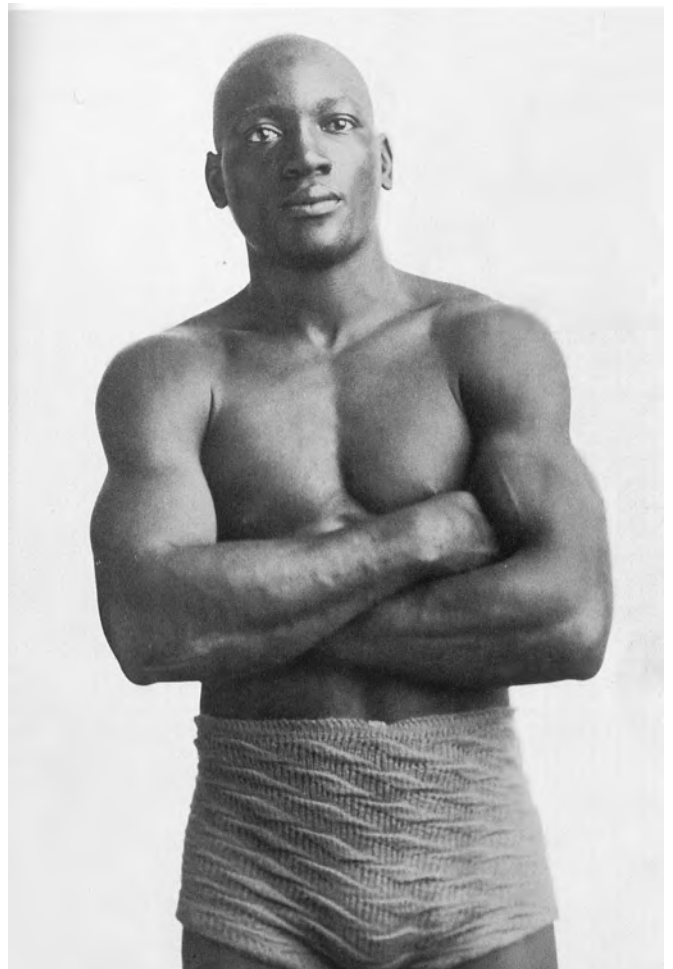
Op het eerste gezicht volgt dit boek een bekend stramien: arme sloeber wordt met vallen en opstaan sportkampioen en rijk en beroemd. Verliest vervolgens zijn titel, verdwijnt uit de publiciteit en raakt zijn geld kwijt. Klopt allemaal. Bovendien is het verhaal van Jack Johnson al vaker beschreven.¹ Dus waarom aandacht voor deze biografie? Bij nader inzien blijkt het boek de moeite meer dan waard: een meeslepend verhaal met saillante details over een bijzonder mens en sportman. Maar vooral de moeite waard vanwege de verwevenheid van sportieve geschiedenis met sociale en raciale geschiedenis.

Toen Jackie Robinson kort na de Tweede Wereldoorlog een contract tekende bij de Brooklyn Dodgers, was dat een belangrijk moment in de Amerikaanse sportgeschiedenis.² Een zwarte speler in het professionele blanke honkbal betekende een doorbraak in de rassenscheiding van de Amerikaanse sport. Toch was Robinson zeker niet de eerste zwarte profhonkballer in een blank topteam. Minder bekend is dat ruim zeventig jaar eerder al, in 1872, 'Bud' Fowler de eerste zwarte professionele honkballspeler was. En tien jaar later speelden circa dertig Afro-Amerikanen voor blanke profteams.

In de negentiende eeuw was segregatie in de Amerikaanse sport niet absoluut. Vooral in takken van sport die al vroeg gecommmercialiseerd waren, zoals boksen, wielrennen en paardensport, was het voor talentvolle gekleurde sporters mogelijk om met sport een bestaan op te bouwen. Je had bijvoorbeeld Tom Molineaux, een slaaf uit Virginia met de bijnaam Black Ajax, die door het boksen zijn vrijlating wist te bewerkstelligen en naar Engeland trok. Daar vocht hij in 1810 tegen de toenmalige blanke kampioen vuistvechten Tom Cribb. (Molineaux verloor). 'Major' Taylor was een neger en een uitmuntende wielrenner die in 1899

wereldkampioen op de sprint werd. Bij paardenraces waren zwarte jockeys zelfs lange tijd dominant.

Aan het eind van de negentiende eeuw ontstonden in de Amerikaanse samenleving nieuwe hardnekkige vormen van rassendiscriminatie. Terwijl de sport moderniseerde, nam discriminatie toe. Segregatie, ook in de sport, werd de norm. In het honkbal verdwenen de gekleurde spelers uit de Major League, er ontstonden aparte 'Negro Leagues' en zelfs bij de paardenrennen waren zwarte jockeys niet meer welkom. In het boksen lag de zaak gecompliceerder. Bij de lichtgewicht had je zwarte kampioenen. In het zwaargewicht was het gebruikelijk voor blanke bokkers om aan het begin van hun loopbaan tegen negers te vechten, maar 'to draw the colour line' – dat wil zeggen zwarte bokkers te ontlopen – zodra ze als pugilist faam hadden verworven. Wanneer een blanke bokser verloor van een gekleurde dan werd verondersteld dat de blan-

ke daardoor schande over zichzelf en zijn ras af riep. Daarom weigerden blanke wereldkampioenen in het zwaargewicht om zwarte boksers in de ring te treffen zolang ze de titel in hun bezit hadden. Ook Jack Johnson kreeg hiermee te maken.

Arthur Jack Johnson werd geboren in Galveston, Texas in 1878. Zijn beide ouders waren voormalige slaven. Als oudste zoon kreeg hij alle aandacht binnen het gezin. In de loop der jaren zou hij overal in het middelpunt van de belangstelling komen te staan. Vanaf 1900 begon hij met succes te boksen tegen zwarte en blanke opponenten. Zijn stijl was vergelijkbaar met die van Mohammed Ali: de tegenstander ontwijken en uitputten om die vervolgens neer te slaan. Hij was het type van de 'counterpuncher'. Ondanks zijn bokssuccessen moest Johnson de blanke wereldkampioen letterlijk over de hele wereld volgen – naar Engeland, Ierland, Frankrijk en Australië – voordat hij zijn titelgevecht kreeg. Eind 1908 was het uiteindelijk zover. De uitkomst van de strijd in Sydney was een sensatie binnen de sportwereld en daarbuiten. Johnson versloeg de blanke wereldkampioen Tommy Burns na 14 ronden. Voor het eerst in de geschiedenis van het boksen was een neger wereldkampioen zwaargewicht.

Unforgivable Blackness. The Rise and Fall of Jack Johnson is sterk, omdat het zowel een portret van Johnson zelf als van zijn tijd geeft. Het boek staat daarmee in een traditie. De afgelopen tien jaar zijn vooral in de Verenigde Staten een aantal goede boeken over bokskampioenen verschenen met ruime aandacht voor de historische en maatschappelijke context.³ Die context is bij de levensbeschrijving van Johnson onontbeerlijk. Als kampioen zwaargewicht werd hij dankzij de media tegelijk de meest beroemde en de meest beruchte neger van zijn tijd. De kampioen had de gewoonte om (mannelijke) journalisten uit te nodigen om hem te komen bewonderen terwijl hij naakt baadde en om zijn gespierde lijf door hen aan te laten raken. Johnson was extreem narcistisch. Hij was een knappe, intelligente en gecultiveerde persoon die viool speelde en van opera hield en tegelijk het prototype van de patser: met een bontjas tot op de enkel, veel blingbling en dure sportwagens in opzichtige kleuren.

Het toppunt van zijn sportieve roem was in 1910 toen hij 'the Great White Hope' Jim Jeffries ver-

sloeg. De raciale repercussies van dit sportevenement waren enorm. Zwarten gingen de straat op om de overwinning van hun held te vieren, blanken waren verbit- terd over de nederlaag van hun Jeffries. Rellen braken uit in de V.S. "No event yielded such widespread racial violence until the assassination of Dr. Martin Luther King Jr., fifty-eight years later." In totaal vielen er 26 doden door de rellen en honderden gewonden, waar- van de meesten negers.

Auteur Geoffrey Ward besteed in zijn boek evenveel aandacht aan de opkomst als aan de neergang van Johnson. Die neergang kwam snel na 1910. Johnson had lak aan sociale conventies. Wat blanken (en ook veel negers trouwens) woedend maakte, waren zijn verhoudingen met blanke vrouwen. Gedurende zijn turbulente leven had Johnson verhoudingen met allerlei blanke vrouwen, van prostituees tot rijke dames. Driemaal trouwde hij met een blanke vrouw. In 1913 werd hij vervolgd op grond van de Mann-wet. Hoewel de wet bedoeld was om vrouwenhandel tegen te gaan en niet gericht was tegen gemengde huwelijken, slaagden Johnsons vijanden erin hem met bevooroordeelde getuigenissen veroordeeld te krijgen tot een gevangenisstraf van 1 jaar en 1 dag. Johnson vluchtte met zijn echtgenote naar Europa. Uiteindelijk, diep in de schulden, verloor Johnson zijn titel in 1915 aan Jess Willard en meldde hij zich vrijwillig bij de Amerikaanse autoriteiten om zijn straf uit te zitten. Het zou 22 jaar duren totdat een gekleurde bokser opnieuw de kans kreeg om wereldkampioen bij de zwaargewichten te worden: Joe Louis.⁴ Johnson bleef overigens een trotse man die tot op hoge leeftijd sparde met jonge boksers en voor geld optrad in theaters. Zijn dood was in stijl. In 1946 raakte hij bij hoge snelheid met zijn open sportwagen van de weg, knalde tegen een boom en was op slag dood.

¹ Eerdere serieuze studies over Johnson zijn bijvoorbeeld: Denzil Batchelor, *Jack Johnson and His Times* (1956), Al-Tony Gilmore, *Bad Nigger! The National Impact of Jack Johnson* (1975) en Randy Roberts, *Papa Jack. Jack Johnson and the Era of White Hopes* (1983). Deels over Johnson gaat: Thomas R. Hietala, *The Fight of the century. Jack Johnson, Joe Louis and the Struggle for Racial Equality* (2002). In Nederland schreef Ed van Opzeeland een hoofdstuk over Johnson in: *Koningen van de bokssport. De geschiedenis van de zwaargewichttitel deel 1* (2^e druk, 1975).

² De literatuur over raciale aspecten van de Amerikaanse sportgeschiedenis is enorm. Een goede introductie geeft het artikel van Othello Harris, 'The Rise of Black Athletes in the USA', in: Jim Riordan & Arnd Krüger (eds.), *The International Politics of Sport in the 20th Century* (1999), p. 150-176.

³ Enkele recente voorbeelden: David Margolick, *Beyond Glory. Joe Louis vs. Max Schmeling, and a World on the Brink* (2005), Nick Tosches, *The Devil and Sonny Liston* (2000), Roger Kahn, *A Flame of Pure Fire. Jack Dempsey and the Roaring '20s* (1999) en David Remnick, *King of the World. Mohammed Ali and the Rise of an American Hero* (1998). Uit Duitsland vooral de dubbelbiografie van Max Schmeling en zijn vrouw: Dorothea Friedrich, *Max Schmeling und Anny Ondra. Ein Doppelleben* (2001).

⁴ Joe Louis, bijgenaamd the Brown Bomber, was de droom van iedere p.r.-man en deed er alles aan om bescheiden en nederig te zijn. Hem werd aangeraden om Johnson-achtig gedrag te vermijden. Dus geen overdreven vreugde tonen bij een overwinning op een blanke en vooral nooit in de publiciteit met blanke vrouwen. Louis hield zich aan dit advies, speelde de rol van sympathieke neger en won het respect van zowel blanke als gekleurde Amerikanen.

Ajax, maar in de vorm van een afgelikte boterham

Menno de Galan, *De trots van de wereld. Michels, Cruiff en het Gouden Ajax van 1964-1974*, (Bert Bakker, Amsterdam 2006) 372 p. ISBN 90-351-2785-4.

Hans Pars

Bij sommige boeken is het verstandig om op z'n Joods-Arabisch achterin te beginnen met lezen. Zo gezegd, zo gedaan bij het boek *De trots van de wereld* van Menno de Galan over Ajax in de periode tussen 1964 en 1974. In een 'Verantwoording' lezen we dat de auteur in 2003 in een broodjeshuis te woord werd gestaan door de voormalige Ajax-speler Wim Suurbier. Wat misprijzend noteert de auteur dat Suurbier geen zin had in het gesprek en slechts gekleed was in een witte sportbroek en een dito t-shirt. Ook droeg hij 'badslippers'. Volgens

Suurbier kon je beter over de ellende in de wereld praten en schrijven dan over voetbal of Ajax. Van dit prima advies trok De Galan zich helaas niets aan: 'Het was geen inspirerend begin. Ik trok mij daarom eerst een paar maanden terug in de archieven en nam de bestaande lectuur over Ajax door'.

Wat ie daar al die maanden gedaan heeft blijkt verder nergens uit het boek. Er staan geen archiefvermeldingen of voetnoten in. Wel een lijstje met 21 boeken over Ajax en over Johan Cruyff. Ook noteert hij de tijdschriften en kranten die voor dit boek zijn doorgekeken. Ondanks de hele waslijst met boeken over de Amsterdamse voetbalclub en diens Grote Roerganger Cruyff, komt De Galan niet tot bezinning en besluit het 22ste boek toch te gaan schrijven. Met de boeken, archieven en ouwe kranten kon hij blijkbaar verder niks dus dan maar de weg van de oral history in geslagen. Hij kwam op de koffie bij 55 verschillende mensen die iets van doen hadden met Ajax in de jaren tussen 1964 en 1974. Zijn lijstje begint met Gert Bals en eindigt bij Roelf Zeven.

Voorzien van 55 cassettebandjes kroop De Galan achter de tekstverwerker en begon aan zijn vuistdikke boek over pingpongen. 'Maar Ajax is toch een voetbalclub? zult u zeggen. Inderdaad maar *De trots van de wereld* is een pingpongboek. De lezer wordt als een pingpongballetje van het ene pratende hoofd naar het andere gestuurd. En toen zei Piet dat over Johan. Die pikte dat niet en ging verhaal halen bij Michels. Toen moest Piet naar de psychiater voor een gesprek. Die psychiater schreef dat allemaal op en belde de voorzitter. Toen moest Piet bij het bestuur komen. Over dat gesprek weet de secretaris te melden dat Piet knorrig keek. Voor straf werd Piet niet opgesteld tegen RBC maar dat vond Piet niet erg want zijn vrouw was net die dag jarig. Nu had Johan aan het langste eind getrokken maar dat kwam zijn spel niet ten goede tegen RBC. Hij schoot zes keer naast een leeg doel. Maar Johan had ook wel wat anders aan zijn hoofd. Die had van zijn schoonvader gehoord dat hij voor een bedrag met 6 nullen naar Barcelona kon. Na de nul-nul tegen RBC heerste er na afloop in de kleedkamer een grafstille. Dit zou wel weer uitdraaien op extra massages door Salo Muller en straftrainingen door meneer Michels. Bennie Muller was al aan het nadenken wie hij voor zijn sigarenzaak zou kunnen strikken tijdens die extra-trainingen.

Met deze pastiche kan ik nog wel een tijdje doorgaan want De Galan weet met zijn pingpong stijl meer dan 350 pagina's te vullen. Tussen neus en lippen doet De Galan ook wat onthullingen. Zo komt de lezer aan de weet dat Johan Neeskens uit een 'asociale buurt' in Heemstede afkomstig is. Dat er bij trainingskampen voor de maaltijd door Piet Keizer op het bord werd getikt waarna Heinz Stuy een kort gebed deed. De voormalige chef-sport van de Volkskrant stemde op de KVP, een pijp rookte en Ollie B. Bommel-achtige colbertjes aan had. Ook blijkt dat wijlen Bert Haanstra een Ajax-fan was maar omdat De Galan denkt dat de lezers van zijn boek nooit naar de film gaan, komen wij ook aan de weet dat Haanstra cineast van beroep was.

Een aparte vermelding verdienen ook de foto-onderschriften. Die zijn van een zeldzame meligheid. Zo staat er op pagina 243 een foto van clubarts Rolink met als onderschrift: 'Wonderdokter John Rolink. Attributen: spuit en tabletten. In de jaren zeventig kwam er vanuit de spelersgroep steeds meer kritiek op de praktijken van de 'progressieve arts'. Het boek van De Galan bevat voor profsporters ook nog een belangrijke waarschuwing: hoed u voor psychologen en psychiaters. Bij Ajax hadden ze er daarvan twee: Dolf Grunwald en Roelf Zeven. Met name deze Grunwald heeft lak aan beroepsethiek. Hij noteerde al zijn vertrouwelijke gesprekken met spelers en stond zijn aantekeningen zonder gewetensbezwaren af aan De Galan. Gewone mensen vallen blijkbaar wel onder het beroepsgeheim maar bekende sporters zijn vogelvrij.

Het voorgaande samengevat zou men kunnen zeggen dat *De trots van de wereld* bij uitstek geschikt is voor de liefhebbers van de vlotte babbelen met weinige diepgang. Zeg maar de bezoekers van sommige Amsterdamse cafés waar ze denken verstand te hebben van voetbal. Wat ik van het boek heb opgestoken is dat oud-Ajax trainer Stefan Kovacs blijkbaar een lezenswaardige autobiografie heeft geschreven. In 1975 in Parijs verschenen onder de titel *Football Total*. De Galan mag de 'antropoloog' Kovacs graag citeren: 'Kovacs omschrijft de spelers in *Football Total* als ongemaniëerde vikingen, het bestuur als lomp, en de erfenis van Michels als grenzend aan die van een dictator'. Deze observatie komt de Roemeen op een kat van De Galan te staan want hij maakt de lezer er attent op dat Kovacs 'banden onderhield met de familie

Ceausescu'. Een antropoloog moet zijn plaats kennen. U zult inmiddels begrepen hebben dat voor de sportgeschiedenis *De trots van de wereld* beter een gesloten boek kan blijven. Maar dat had Wim Suurbier al voorspeld.

De aap met de blauwe biljetjes

Ron Couwenhoven, *De pioniers van de wielersport. Opkomst van de wielersport op de weg in Nederland, 1900-1936. Tour de France van 1936 met deelname van vier Nederlanders*. Tirion Sport/De Vrieseborch (Baarn 2006). 200 pag., met afbeeldingen, ISBN: 9060765311.

Daniël Rewijk

Toen België al meer dan twee decennia een belangrijke rol speelde in de Tour de France, waarbij ze de koers in sommige jaren zelfs regeerden, wachtte Nederland nog op een eerste deelname. Dit had alles te maken met de afwezigheid van wedstrijden op de weg in ons land. Ron Couwenhoven schreef een boek over de eerste Tour de France mét Nederlandse deelname.

Op 19 februari 1905 nam het Nederlandse parlement een wet aan, waarin het haar conservatisme onverdund toonde. De motor- en rijwielwet bond niet alleen automobilisten binnen de bebouwde kom aan een maximum snelheid van 10 kilometer per uur, de wet verbood ook het houden van wielervedstrijden op de weg. Het wielrennen in Nederland werd hierdoor verbannen naar de baan. Toch was het dertig jaar later onvermijdelijk geworden dat een Nederlandse ploeg in de Tour de France startte.

In het eerste deel van zijn boek toont Couwenhoven dit aan door de Nederlandse (lees: West-Brabantse) successen op de weg vanaf 1930 te beschrijven. Renners als Jan Maas (Steenbergen), Adriaan (Zundert) en Janus Braspenninckx (Rijsbergen), Kees Pellenaars (Terheijden) en Marinus Valentijn (St. Willebrord) reden veel koersen in Vlaanderen en lieten zien de competitie aan te kunnen met de beste renners ter wereld. Vooral de prestaties van Valentijn in de Rondes van Zwitserland en Spanje en de wereldtitel bij de amateurs van Pellenaars in 1934 toonden de potentie van de Nederlandse renners op de weg. Tegelijkertijd begon het publiek belangstelling te tonen voor wegwedstrijden. Bij een internationaal crite-

rium in Scheveningen waren een maand voor de Tour van '36 150.000 toeschouwers aanwezig.

Met de oplevende belangstelling van renners en publiek voor de wedstrijden op de weg, kwam Nederlandse deelname aan de Tour binnen bereik. Organisator Henri Desgrange, tuk op internationalisering van zijn Ronde, raakte pas definitief overtuigd door de prestaties van de gebroeders Albert en Antoon van Schendel. Deze jonge mannen waren in 1926 met hun ouders en acht broers en zusters geëmigreerd van Lage Zwaluwe (jawel West-Brabant) naar het Franse Jeguy, aan de voet van de Pyreneeën. Daar waren ze in de ban van het wielrennen geraakt en Albert won gelijk de eerste koers waaraan hij deelnam in 1931. Vervolgens ontwikkelden ze zich tot profs die in de grote internationale koersen in Frankrijk mee reden om de prijzen. De grote doorbraak kwam met de overwinning van Albert van Schendel in april 1936 in de Omloop van het Noorden, een hoog aangeschreven etappewedstrijd over de Noord-Franse kasseien.

Op dat moment ging het licht bij de Tourorganisatie op groen, afgedwongen dus door de successen van de gebroeders van Schendel. Joris van den Bergh, de bekende sportjournalist die zich als propagandist voor Nederlandse Tourdeelname had opgeworpen, redeneerde dat die successen van de van Schendels in Frankrijk deels door zijn optreden waren geïnspireerd. Het vooruitzicht in een Nederlandse ploeg de Tour te mogen rijden zou de gebroeders van Schendel zo gemotiveerd hebben dat ze de sprong naar de top konden maken. En voor dit vooruitzicht was niemand anders verantwoordelijk dan Joris van den Bergh zelf.

Feit is dat Van den Bergh, door zijn contacten in de internationale wielwereld en het vertrouwen dat de Nederlandse wielerbond en renners in hem stelden, een belangrijke rol speelde bij de totstandkoming van de eerste Nederlandse tourploeg. Hij selecteerde de renners en leidde de onderhandelingen met de Tourorganisatie. Bovendien trok hij fel van leer tegen de sceptici, aangevoerd door de Amsterdammer Albert Milhado, die voorzagen dat Nederlandse Tourdeelname zou uitlopen op een blamage voor volk en vaderland. Milhado werd door Van den Bergh afgeschilderd als een aap in een boom die met het trekken van grimassen de aandacht wilde trekken. In zijn cam-

pagne werd Van den Bergh overigens ondersteund door zijn Vlaamse collega Karel van Wijnendaele, die lovend schreef over de prestaties van de Nederlandse renners op de weg.

Na de reconstructie van wat vooraf ging, met een nuttige biografische schets van Joris van den Bergh, beschrijft Couwenhoven zeer gedetailleerd het koersverloop van de Tour de France van 1936. Hoogtepunt in dit verhaal is de zege van Theofiel Middelkamp in de 7e etappe van Aix les Bains naar Grenoble over de Télégraphe, Lautaret en Galibier. Overtuigender bewijs dat Nederland een tourwaardige wielernatie was, kon niet geleverd worden.

Couwenhovens streven naar volledigheid, ondersteund door een grote rijkdom aan afbeeldingen, levert een interessant en pakkend boek op. Juist in de details van zijn verhaal komt een goed beeld naar voren van de mores in de Tour de France voor de Tweede Wereldoorlog. Waar veel boeken over de vooroorlogse geschiedenis van het wielrennen de extreme gebeurtenissen aan elkaar rijgen en die zodoende devalueren tot een reeks clichés, toont de gelaagdheid van Couwenhovens verhaal hoe hard de stiel in werkelijkheid was.

Naar een mentaliteitsgeschiedenis van de sport

Hans Ulrich Gumbrecht, *Lof van de Sport* (oorspronkelijke titel: *In praise of athletic beauty*). Het Sporthuis/Arbeiderspers (Amsterdam/Antwerpen 2006). 192 p. geen afbeeldingen, ISBN: 9029563567.

Daniël Rewijk

“De beste sportfilms zijn geen sportfilms. *Any given Sunday* (1999) van Oliver Stone gaat over *American Football*, maar heeft eigenlijk mannelijkheid als thema; *Slap Shot* (1977) van George Roy Hill is een ijshockeyfilm, maar meer nog is het een allegorie van het ouder worden”. Zo begint Gawie Keyser in de *Groene Amsterdammer* van 20 januari jl. haar recensie van de film *Bad News Bears* en het toont de dominante houding van intellectuelen tegenover sport: je mag wel over sport schrijven, zolang het maar niet over sport

gaat. In zijn boek *Lof van de sport*, onderzoekt filosoof en literatuurwetenschapper Hans Ulrich Gumbrecht de sport zelf: wat is de intrinsieke waarde van de sport?

Voor veel sporthistorici vormt de sport vaak niet meer dan een aanleiding om iets te betogen over maatschappij, politiek of economie. Altijd wordt de sport binnen een ruimer kader geplaatst, vaak is de achterliggende gedachte hierbij dat de sport betekenis moet worden gegeven met iets anders. Op de vraag waarom sport populair is, antwoorden marxisten dat het als uitlaatklep voor de kapitalistische verhoudingen fungeert, cultuurpessimisten dat het een uiting van decadentie is en Pierre Bourdieu noemt het als een instrument voor sociale stratificatie. Hierdoor is een blinde vlek ontstaan voor de intrinsieke eigenschappen van de sport. De belangrijkste reden hiervoor ligt volgens Gumbrecht in de Westerse metafysica met haar strikte onderscheid tussen het materiële en immateriële, waarbij het laatste superieur wordt geacht. Het menselijk lichaam en wat het teweegbrengt zijn geen legitime onderwerpen van studie en kunnen alleen worden behandeld als "uiting" van iet hogers, breders, diepers of onzichtbaars.

Wat zit er in sport zelf dat het tot zo'n belangrijke factor maakt in het dagelijks leven van honderden miljoenen mensen? Dit is de vraag die Gumbrecht zichzelf stelt. Hij wil de lof van de sport kunnen zingen om zijn dankbaarheid te kunnen uiten tegenover de sporter, die bij hem zulke felle emoties oproept. Hij stelt die aandring op één lijn met die van een muziekcriticus tegenover musici.

Voor de sportgeschiedenis is niet zozeer Gumbrechts zoektocht naar de wezenskenmerken van de sport interessant, gegoten in filosofische begrippenkaders ontleend aan Kant, Wittgenstein en Aristoteles, maar meer de handreiking tot het schrijven van een mentaliteitsgeschiedenis van de sport die hieruit voortvloeit. Daarnaast is zijn betoog dat de sportgeschiedenis wordt gekenmerkt door discontinuïteit en niet door continuïteit opmerkelijk.

Om met het laatste te beginnen. Een substantieel deel van *Lof van de sport* bestaat uit een geschiedschrijving van de sport, waarin Gumbrecht, met behulp van de begrippen uit zijn filosofisch betoog, een kenschets geeft van de sportieve beleving in elke periode, vanaf de Griekse oudheid via de Middeleeuwen tot nu.

Langs deze weg beargumenteerd Gumbrecht dat de moderne sport los staat van wat meestal "traditioneel sportief vermaak" wordt genoemd, en niet als een soort voortzetting in sterker georganiseerde vorm kan worden gezien. Gumbrecht toont zich hier lichtzinnig in de historische onderbouwing, die hij invult naar gelang het hem uitkomt. Hoewel hij steeds uitgaat van de bijzondere elementen in iedere historische periode, trekt Gumbrecht zonder enig bewijs een parallel tussen de Griekse gymnasia en de Californische fitness-centra. Californication met terugwerkende kracht als het ware. Dit betekent overigens niet dat het uitgangspunt van de moderne sport als uitzonderlijk fenomeen direct van de hand kan worden gewezen. Het behoeft nader historisch onderzoek en onderbouwing.

Het belangrijkste resultaat van Gumbrechts betoog is de beschrijving van zes fascinatietypes, waarin hij de verschillende soorten fascinatie voor sport vangt. Deze esthetische typologie is niet bedoeld om de werkelijkheid te beschrijven, maar als instrument om de werkelijkheid te kunnen benaderen, benoemen en beschouwen. Om een idee te geven, de fascinatietypes dragen namen als: 'Vorm geven aan het lichaam', 'Het onder ogen zien van de dood', 'Zich voegen naar vaststaande vormen' en 'Epifanieën van de vorm voortbrengen'. Ze kunnen zowel worden ingezet om verschillende takken van sport te karakteriseren, als om te verklaren waarom bepaalde vormen van sportbeoefening in een historische periode overheersen.

Zo kort samengevat klinkt het nog abstract, maar het schrijven van een mentaliteitsgeschiedenis van de sport komt met Gumbrechts fascinatietypes binnen handbereik. Zo wordt de ondergang van de zesdaagsenwedstrijden in de jaren dertig vaak verklaart met verhalen over corruptie, dopinggebruik en competitievervalsing. De zesdaagse heeft vanaf het begin echter met die problemen te maken gehad en deze verklaring is dan ook niet afdoende.

Als je de fascinatietypes van Gumbrecht op de zesdaagse toepast, zie je dat de sleutel tot de populariteit van deze evenementen ligt in het type: 'Het onder ogen zien van de dood'. In de zesdaagse kwam deze fascinatie zeer concreet naar voren, omdat er inderdaad meerdere malen renners het leven bij verloren. Blijkbaar verschoof de voorkeur van het publiek naar een meer abstracte vorm van dit fascinatietype. Daar

komt nog bij dat Gumbrecht ook het element tijd behandelt. Hij heeft het daarbij over "De verhouding tussen de momenten dat er van alles gebeurt en de perioden dat de toeschouwer in afwachting is van wat er kán gebeuren". Ook in die verhouding is één en ander verschoven. De lange uren of zelfs dagen in een zesdaagse dat er niets gebeurde en dat de renners als zombies hun rondjes reden, waren in de jaren '30 onacceptabel geworden. Natuurlijk is hiermee de verschuiving in populariteit van sporten (in dit geval ondergang van de zesdaagse) nog niet verklaard, maar het geeft wel aanknopingspunten om tot zo'n verklaring te komen, met als uitgangspunt de eigenschappen van de sport zelf.

Vergaloppeerd

Kees Kooman, *Heimwee naar Hairos. 100 jaar paardenkracht op Duindigt* (Veen, Amsterdam/Antwerpen 2006) 256 p. ill. ISBN: 9020407422

Nico van Horn

Kooman kan best schrijven hoor, en soms nog kritisch ook, dat bewees hij eerder met zijn boek over Fanny Blankers-Koen en met andere geschriften over atletiek in het algemeen. Ook dit boek, geschreven naar aanleiding van een eeuw ruitersport op Duindigt in villadorp Wassenaar mag er zijn, in taalkundig opzicht dan. Niet in historisch opzicht. Niet in analytisch opzicht. Niet in nauwkeurig opzicht. Kooman beschrijft in chronologische volgorde belangrijke gebeurtenissen op en rondom Duindigt. Hij heeft een zeer groot aantal mensen geïnterviewd en ontlokt ze af en toe aardige uitspraken. Helaas blijven al die beweringen onweersproken en worden ze ook niet getoetst aan mogelijk andersluidende feiten.

Nee, Kooman, de eerste rennen in Nederland vonden niet plaats in 1846 (p. 26). Al in 1844 was er een overkoepelende organisatie opgericht, en we vinden daarvoor al wedstrijden om de Gouden Zweep. Duindigt werd als NV opgericht in 1906 met een kapitaal van f 200.000, waarvan aanvankelijk f 50.000 geplaatst (vermeldt Kooman niet). Grondeigenaar Walter Jochems nam voor f 40.000 deel en de overige f 10.000 werd verdeeld onder de medeoprichters.

Jammer dat Kooman één van de oprichters niet vermeldt: K.D. Punt. Aanvankelijk ging het goed met Duindigt. Later kwam daar de klad in. De schuld ligt bij de politici, volgens Kooman. Ja, hij noemt ook wel de bestuurders zelf, maar slechts één keer. De politici worden om de haverklap opgevoerd.

Kooman besteedt aandacht aan Walter Jochems, de stichter van de renbaan Duindigt in 1906. Diens rol tijdens de oorlog komt ter sprake. Het blijft bij vage aanduidingen en gratuite beschuldigingen. Jochems werd na de oorlog 'gerehabiliteerd'. Ik meen dat Kooman best even een uurtje had kunnen kijken in het makkelijk toegankelijke dossier van Jochems in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging in het Nationaal Archief in Den Haag. Daar staan feiten in. Jochems werd officieel pas in 1950 gerehabiliteerd. Zijn proefperiode na zijn voorwaardelijke buitenvervolgingsstelling was in 1947 afgelopen. Dat had niets met rehabilitatie te maken.

Ik zou als ik Kooman was geweest ook direct het dossier van 'bunkerbouwer' Gerard van den Elshout, penningmeester op Duindigt tijdens de oorlog, nazien. Over hem wordt gemeld dat hij stoute dingen heeft gedaan, maar na de oorlog al weer snel bij Duindigt in genade aangenomen. Zo blijft het allemaal schijnopenheid. Er is een boek over de familie Jochems, waarnaar Kooman verschillende malen verwijst. Dat boek is nooit uitgekomen. Waarom niet? Waarom verwijst Kooman trouwens naar een niet-toegankelijke bron? Overigens: is er een Duindigt-archief? Is er een archief van de NDR of van de KNHRV?

Tendentieus is Kooman zeker: op p. 59 noemt hij de Zuiveringscommissie van 1945 in nogal denigrerende termen 'plaatsvervangers van God op aarde die na de oorlog mochten beschikken over goed en kwaad'. Welke Zuiveringscommissie? De commissie die de overkoepelende sportbond zelf had ingesteld, of het hele justitiële apparaat dat na de oorlog oordeelde over goed of fout? Probeert Kooman alle rechters en advocaten een goedkope trap na te geven? Een tweede voorbeeld van tendentieuze stemmingmakerij: Op p. 30 heeft hij het over de wet van 1911 waarbij de zedelijkheid in Nederland geregeld werd en de totalisator werd verboden. Kooman geeft de schuld aan de 'o zo christelijke partijen' en 'conservatieve Kamerleden'. Maar in het oorspronkelijke wetsontwerp was niets gemeld

over de totalisator. Die werd pas genoemd na een amendement van de katholiek Van Vuuren, maar hij werd hierin gesteund door de hele socialistische fractie. Zo werd het geamendeerde wetsontwerp aangenomen. De socialisten stemden toen maar tegen het hele ontwerp. Hoezo, alleen de schuld van de christelijke partijen?

De dopingkwestie wordt genoemd, maar nergens lees ik duidelijk de juridische gevolgen. Ook wordt niet duidelijk wat Duindigt er zelf aan heeft gedaan. Het fixen van races, altijd een afknapper voor onbevangen bezoekers, wordt amper vermeld. De schuld van de neergang bij Duindigt is altijd maar weer de overheid, nationaal of plaatselijk. Die riedel herhaalt Kooman tot vervelens toe. Ik zou eerst eens in eigen gelederen kijken.

Kooman kent de buurt van Duindigt niet echt goed. Dat valt een nauwkeurige lezer op, als Kooman het over een dodelijk verkeersongeluk heeft. Er bestaat helemaal geen kruising Rijksstraatweg en Buurtweg (p. 45), die twee straten lopen parallel! Had even beter gekeken, dan had je gelijk kunnen zien dat er wel een kruising Buurtweg en Landscheidingsweg is. Daar vind je het meest chique stoplicht van Nederland, met een drukknop om over te kunnen steken. Nee, niet voor voetgangers, maar voor ruiters te paard: de knop zit op twee meter hoogte. Dat zou nou een aardig detail zijn geweest.

En kunnen journalisten nu eindelijk eens leren om titels van doorgebladerde boeken netjes en volgens de regels te vermelden (ja, met plaats en jaar van uitgave).

Kortom, een journalistiek vlotgeschreven aardig werk, maar historisch onbetrouwbaar en wel erg aanschurkend tegen de Duindigtbelangen. Het zal bij de Businessclub Duindigt juichend en lovend zijn ontvangen. Hij kreeg van dit clubje ook de opdracht om een boek over Duindigt te maken. De aap komt uit de mouw bij de verantwoording: ja hoor, zijn broer interim-directeur van Duindigt, zijn vader ook jarenlang bij Duindigt betrokken. Daar ga je dan met je bewering 'volslagen objectief en onafhankelijk'. Jammer hoor, want dit boek leest heel goed en gemakkelijk weg, maar ik kan het u als betrouwbaar boek niet aanraden. Lees het maar in bed, vlak voor het slapengaan.

Fußballregion Ruhrgebiet

Catalogus van de tentoonstelling *Fußballregion Ruhrgebiet* (Verlag Die Werkstatt Göttingen, 2005) 272 p. ? 29,90 ISBN 3-89533-507-X

Wim Rongen

Ter gelegenheid van de wereldkampioenschappen voetbal worden in Duitsland allerlei activiteiten ontplooid. Berlijn had de tentoonstelling 'Rundlederwelten' en een literaire marathon ("100 Bücher zur WM"), het Roergebied heeft een rondreizende tentoonstelling over de geschiedenis van het voetbal in dit gebied. De tentoonstelling begon in Gelsenkirchen en eindigde in Dortmund (op 9 juni 2006), niet toevallig de twee steden waar wedstrijden in het kader van het wereldkampioenschap plaatsvonden. En ook niet toevallig begon de tentoonstelling in de Arena Auf Schalke en eindigde hij in een mijn bij Dortmund.

Het Roergebied is in Europa het gebied met de hoogste dichtheid wat voetbalverenigingen betreft. Voetbal is hier onlosmakelijk verbonden met mijnbouw. Kenmerkend zijn de foto's met de mijnschachten op de achtergrond. De meeste clubs werden rond de vorige eeuwwisseling opgericht. Borussia Dortmund b.v. in 1909, Schalke in 1904, de Duitse voetbalbond (DFB) in 1900. In 1932 had de DFB 1 miljoen leden, de eerste grote stadions verschenen én de eerste schandalen. Schalke '04 werd in 1930 gestraft wegens het overtreden van de amateurregels. Spelers werkten bovengronds, maar kregen de toelages van mijnwerkers die ondergronds werkten. De eerste grote successen werden ook in de jaren '30 gevierd. Schalke '04 werd voor het eerst kampioen van Duitsland in 1934 en zou dat tot 1942 nog 5 keer zijn.

De grootste successen werden echter in de jaren '50 gevierd. De Tweede Wereldoorlog was afgelopen, Duitsland moest weer opgebouwd worden. Steenkool speelde een belangrijke rol bij het 'Wirtschaftswunder' dat in de jaren '50 plaats vond. Dat gold niet alleen voor Duitsland, maar voor heel Europa. De voorloper van de Europese Gemeenschap heette niet voor niets de EGKS (Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal). Rot-Weiss Essen werd kampioen in 1955, Borussia

Dortmund in 1956 en 1957, Schalke in 1958. De beker werd in die jaren gewonnen door Rot-Weiss Essen, Borussia Dortmund en Schwarz-Weiss Essen. Overigens zijn deze jaren ook de topjaren voor het voetbal in de Nederlandse mijnstreek: Limburgia uit Brunssum werd in 1950 landskampioen, Rapid JC uit Kerkrade in 1956, Fortuna '54 uit Geleen werd bekerwinnaar. Maar ook kleinere "Revier"-clubs als VfL Bochum, Meidericher SV uit Duisburg, Erkenschwick, Westfalia Herne, Rot-Weiss Oberhausen en Wattenscheid '09 deden van zich spreken in die jaren.

De wellicht belangrijkste gebeurtenis in de recente Duitse voetbalgeschiedenis is de oprichting van de Bundesliga in 1964. Drie clubs uit het Roergebied kwamen in de Bundesliga: Schalke, Borussia Dortmund en Meidericher SV (MSV Duisburg). In latere jaren zouden ook VfL Bochum, Rot-Weiss Essen, Rot-Weiss Oberhausen en Wattenscheid '09 de Bundesliga halen. Op 30 april 1965 werd de eerste ARD-Sportschau op zaterdag uitgezonden. Twee tot drie samenvattingen – waar heel Duitsland (en half Nederland) naar keek. Het was de tijd van de vier "F's": "Fussball, Fernsehen, Filzpantoffeln und Flaschenbier". De kloof tussen de verenigingen uit de grote steden en de kleinere clubs werd steeds groter. Clubs als Westfalia Herne, Erkenschwick, Wanne-Eickel, Schwarz-Weiss Essen deden vergeefse pogingen om aan te haken.

De jaren '70 werden enerzijds gekenmerkt door het Bundesliga-(omkoop)schandaal waarbij ook Schalke en Rot-Weiss Oberhausen betrokken waren. Maar anderzijds waren er ook de wereldkampioenschappen van 1974. Ter gelegenheid daarvan werden nieuwe stadions in Dortmund en Gelsenkirchen gebouwd, wat tot hogere inkomsten voor de clubs leidde. De invoering van de tweede Bundesliga in 1981 leidde vervolgens tot een verdere concentratie van clubs in het Duitse profvoetbal.

Op dit moment zijn Schalke '04 en Borussia Dortmund de toonaangevende clubs in het Roergebied. In het kader van de a.s. wereldkampioenschappen kregen ze een nieuw, resp. vernieuwd stadion. MSV Duisburg en VfL Bochum pendelen tussen eerste en tweede Bundesliga. Duisburg heeft haar stadion de afgelopen jaren geheel vernieuwd, omdat dit als enige mogelijkheid gezien wordt op termijn een stabiele club

in de Bundesliga te worden. Twee andere 'Fahrstuhlmannschaften' zijn Rot-Weiss Essen en Rot-Weiss Oberhausen, zij pendelen tussen tweede Bundesliga en de Regionalliga. Het stadion van Oberhausen is volledig verouderd, maar er is geen geld voor een nieuw. Er bestaan al jarenlang plannen om dat van Essen te renoveren. Dit beeld zien we ook in Nederland. Een modern, comfortabel stadion trekt veel meer toeschouwers. Wil je op het hoogste niveau mee blijven doen, dan is een nieuw stadion een voorwaarde. Symbolisch is dat Roda JC (de opvolger van Rapid JC) verhuisd is naar een nieuw stadion en dat het oude stadion van Limburgia onlangs is afgebroken, nadat die club moest fuseren door een gebrek aan leden en toeschouwers.

Sportgeschiedenis over de grens

Daniël Rewijk

In deze rubriek zal aandacht worden besteed aan het sporthistorisch onderzoek dat buiten Nederland gedaan wordt. Door te bekijken welke thema's in de recente internationale vaktijdschriften worden behandeld en van welke theorieën en methoden bij het onderzoek gebruik wordt gemaakt, houden we in de Nederlandse sportgeschiedenis een open venster.

Wat zegt een standbeeld?

In *The International Journal of the History of Sport (IJHS)* verschenen twee artikelen waarin wordt getoond hoe door een gemeenschap betekenis wordt gegeven aan het leven van beroemde sporters. De invloed die sporters zelf hebben op die beeldvorming blijkt zeer gering.

Gary Osmond, Murray G. Phillips en Mark O' Neill schrijven in: "Putting up your Dukes': Statues, social memory and Duke Poao Kahanamoku" (*IJHS*, vol.23, no. 1 (Febr. 2006) p. 82-103) over het standbeeld voor Duke Kahanamoku te Waikiki op Hawaï. De auteurs laten zien dat bij de oprichting en vormgeving van dit standbeeld bepaalde aspecten uit het leven van Duke werden benadrukt en andere juist werden verdoezeld of verzwegen.

Duke Kahanamoku won tussen 1912 en 1932 drie gouden, twee zilveren en één bronzen medaille op de Olympische Spelen als zwemmer en waterpoloër. Daarnaast heeft hij een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van het surfen tot een internationale sport. Bij de eerste ideeën voor een standbeeld ging het vooral om Dukes optreden als Olympiër: het moest een weergave zijn van zijn uitzonderlijk atletische lichaam en de representatieve rol die hij had voor Hawaï. In het uiteindelijke standbeeld, dat in de jaren '80 tot stand kwam, werd Duke overschaduwd door een gigantische surfplank. Het beeld werd geplaatst aan Kuhio Beach, zijn favoriete surfstrand. De begeleidende plaquette ging vooral over Dukes verdienste voor het surfen. Zijn Olympische prestaties werden slechts zijdelings genoemd.

De reden dat 'Duke de Surfer' uiteindelijk 'Duke de Olympiër' letterlijk in de schaduw stelde, is dat het surfen in de tweede helft van de twintigste eeuw tot één van de kernelementen in de Hawaïaanse cultuur werd gemaakt. Als surfer werd Dukes beteke-

nis voor Hawaï dus het meest effectief voorgesteld.

Twee haaks op elkaar staande ideologische betekenissen worden aan het monument toegekend:

1. Duke Kahanamoku staat voor de 'echte' Hawaïaan en de onverdunde Hawaïaanse cultuur. Deze lezing wordt geïnspireerd door een weerstand tegen de wezensvreemde vormen van de surfsport, zoals die in Australië en Californië zijn opgekomen. De 'puristen' gebruiken het standbeeld als symbool voor de onafhankelijkheid en soevereiniteit van de oorspronkelijke Hawaïanen.

2. Duke Kahanamoku staat voor de multiculturele Hawaïaanse samenleving en de eenheid van alle bevolkingsgroepen op de archipel. Door de nasleep van het kolonialisme, de opleving van de traditionele Hawaïaanse cultuur en het streven naar soevereiniteit zijn tussen de verschillende bevolkingsgroepen in Hawaï tegenstellingen ontstaan. Degenen die de tegenstellingen willen overbruggen zien in Duke een combinatie van de verschillende culturen.

Volgens de auteurs laat de dynamiek rond het standbeeld van Duke Kahanamoku zien dat monumenten van zichzelf inhoudsloos zijn en naar eigen inzicht

ideologisch ingevuld kunnen worden. Ze verwijzen vaak meer naar zaken buiten het onderwerp, dan naar het onderwerp zelf. De betrokkenen kunnen er de normen, waarden en identiteit op projecteren die zij verkiezen en die kunnen in de loop der tijd veranderen en zelfs met elkaar in strijd zijn.

Wat zeg een film?

Mark Rubinfeld bekijkt in "The mythical Jim Thorpe: Re/presenting the twentieth century american indian" (*IJHS*, vol. 23, no. 2 (maart 2006), p. 167-189) het proces van collectieve identiteitsvorming vanuit een andere hoek. Door te onderzoeken hoe het leven van Jim Thorpe werd weergegeven in de massamedia, wie die weergave vorm gaven en welke sociale consequenties die weergaven hadden, toont Rubinfeld hoe de identiteit van een minderheid (de 'native americans') werd bepaald door de meerderheid.

Jim Thorpe werd grootgebracht op een indianenreservaat. Al snel bleek hij bijzonder talentvol als atleet. Op de Olympische Spelen van 1912 won hij zowel de tienkamp als de moderne vijfkamp. Nog geen jaar later werd hij uit de Olympische uitlagen geschrapt, toen bekend werd dat hij in de zomer van 1911 wat geld had verdient in de honkbalcompetitie. De *Amateur Athletic Union* schrapte hem met terugwerkende kracht als lid en het IOC nam de sanctie over. Tot aan het eind van de jaren '20 speelde Thorpe American Football (waarin hij tot de besten aller tijden wordt gerekend) en honkbal bij de New York Giants. Na zijn carrière zakte Thorpe weg in geldproblemen, alcoholisme en gebroken huwelijken.

Rubinfelds methode bestaat uit een kritische tekstanalyse van de verslaggeving over Thorpes Olympische succes en diskwalificatie, van de Hollywoodfilm *Jim Thorpe – All American* (1951) en van de postume verering. Vooral de film over zijn leven heeft het beeld van Thorpe sterk bepaald. Omdat hij de enige indiaan was die de Amerikanen kenden, bepaalde de film, samen met de westerns, het beeld voor alle indianen.

De toon van de film wordt direct aan het begin gezet, doordat Thorpes blanke coach Pop Warner, het woord voert. Niet Thorpe heeft de regie over het verhaal, maar zijn coach. Rubinfeld zet de stereotype zin-

sneden uit de film tegenover elkaar. Het reservaat waar de indianen nog leven volgens de regels van de natuur ('run with the wild grace of a deer'), wordt tegenover Carlisle College gezet, waar de jonge indianen een kans wordt geboden 'iets van hun leven te maken'. De armoede waarin veel mensen op de reservaten leven wordt door henzelf veroorzaakt ('too many indian boys take the easy way out'), omdat ze discipline missen en ze zichzelf beperken tot het verkopen van 'blankets at the station'.

Rubinfeld laat zien dat de historische context waarin de film werd gemaakt zeer bepalend was voor de inhoud ervan. Na de tweede wereldoorlog was het beleid ten aanzien van 'native americans' sterk gewijzigd. Financiële en sociale ondersteuning werden afgebouwd of stopgezet. De 'indians' moesten zelf hun weg gaan vinden in de kapitalistische samenleving. De film biedt een morele onderbouwing voor dit nieuwe beleid: falen is je eigen schuld, Amerika zorgt voor een ieder die van goede wil is. Net als de film *The Jackie Robinson Story* (1950) moest de film over Thorpe aantonen dat ras en sociale afkomst in de Verenigde Staten geen rol spelen. Voor een ieder zijn er oneindige mogelijkheden.

Rubinfeld stelt de plooibaarheid van (het levensverhaal) van Thorpe tegenover de strijdbaarheid van Paul Robeson. Deze zwarte ster uit het American Football, zou kort na de Tweede Wereldoorlog als zanger en acteur heel Amerika over zich heen krijgen door te verklaren dat hij nooit voor zijn land tegen de Sovjet Unie zou vechten. Hij sprak overal ter wereld over de wetten op rassenscheiding in zijn land. De films over Jim Thorpe en Jackie Robinson moesten de imagoschade die Amerika in het buitenland opliep door Robesons optreden, voor een deel repareren. Robeson heeft volgens Rubinfeld veel meer bereikt voor zijn volk dan Thorpe, als wegbereider voor mensen als Mohamed Ali, Spike Lee en Chuck D.

Rubinfeld beweert niet dat de beelden van een minderheidsgroep in de massamedia, sociale achterstanden kunnen veroorzaken of opheffen. Wat hij wel betoogt, is dat die beelden de aandacht kunnen richten of juist afwenden van die sociale achterstelling. De weergave van Jim Thorpes leven ontkent in alle toonaarden de slechte sociale positie van de 'native americans'.

COLOFON

De Sportwereld is een uitgave van
Stichting de Sportwereld.

Hoofdredactie

Daniël Rewijk.

Medewerkers

Pieter Breuker, Wilfred van Buuren, Max Dohle, Nico van Horn, Gerard van den Houten, Hans Pars, Daniël Rewijk en Wim Rongen..

Redactieadres

Stichting de Sportwereld

Postbus 11781, 1001 GT Amsterdam

E-mail: redactie@desportwereld.nl

Abonnementen

de Sportwereld verschijnt vier keer per jaar. Het magazine voor geschiedenis en achtergronden van de sport is alleen beschikbaar voor abonnees en medewerkers van Stichting de Sportwereld. Contributie per jaar: abonnees en medewerkers € 17,50, studenten € 14,50 instellingen € 21,50. U kunt abonnee of medewerker worden door uw contributie over te maken via bank of giro op de Rabobank rekening 152109609 ten name van Stichting de Sportwereld, Uitgeest. Overname uit deze uitgave is alleen toegestaan met toestemming van de hoofdredactie.

De Sportwereld, magazine van stichting de Sportwereld, geeft informatie over activiteiten van de stichting. Daarnaast bevat zij artikelen, interviews, boekbesprekingen en ander nieuws over de geschiedenis en achtergronden van de sport. Stichting de Sportwereld stelt zich ten doel: het bevorderen van de kennis van de geschiedenis en de achtergronden van de sport in Nederland. De stichting bevordert sporthistorisch onderzoek en zet zich in voor het behoud van het sportief cultureel erfgoed. Zij tracht dit doel te bereiken door het organiseren van bijeenkomsten (lezingen, studiedagen en werkgroepen), door het vervaardigen van publicaties (nieuwsbrieven en boeken) en door het leggen van contacten tussen beoefenaren van en geïnteresseerden in de geschiedenis en achtergronden van de sport.

STICHTING DE SPORTWERELD

Bestuur:

Nico van Horn (secretaris), Gerard van den Houten, Jan van der Putten (penningmeester), Theo Stevens, Sjoerd van Tiel (voorzitter).

Projectcoördinator:

Wilfred van Buuren. Projectmedewerker: Peter Los.

Webmaster:

Gerard van den Houten

**SURF NAAR DE WEBSITE
VAN MAGAZINE
DE SPORTWERELD**

WWW.DESPORTWERELD.NL